

Molitva u djelu Marka Marulića

Jurišić Gubić, Josipa

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:047837>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-22**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Hrvatskog jezika i književnosti

Josipa Jurišić Gubić

Molitva u djelu Marka Marulića

Diplomski rad

Mentor

Prof. dr. sc. Zlata Šundalić

Osijek, 2015.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. O Marku Maruliću	2
2.1. Povijesne okolnosti Marulićeva doba	2
2.2. Životopis i djela.....	2
3. Molitva	4
3.1. Što je molitva	4
3.2. Marulić o molitvi.....	6
4. <i>Judita</i>	7
4.1. Molitva u <i>Juditi</i>	7
4.1.1. Tekstualno potvrđena molitva	9
4.1.2. Tekstualno nepotvrđena molitva	12
4.2. Odnos prema biblijskom predlošku.....	16
4.3. Alegorijsko tumačenje <i>Judite</i>	22
5. <i>Molitva suprotiva Turkom</i>	25
5.1. Opasnost s istoka	25
5.2. Uzori i nasljednici	26
5.3. Molitva u <i>Molitvi</i>	27
5.4. Sloj turskih zlodjela.....	29
6. <i>Tužen'je grada Hjerzolima</i>	32
6.1. Jedinstvo Europe	32
6.2. Molitva i gnjevna opomena.....	33
7. <i>Suzana</i>	35
7.1. Molitva u <i>Suzani</i>	36
7.2. Odnos prema biblijskom predlošku.....	39
7.3. Poruka.....	43
8. Zaključak	44
9. Izvori i literatura	46
9.1. Izvori	46
9.2. Literatura	46
10. Životopis.....	49

Sažetak

U diplomskom radu naslovljenom *Molitva u djelu Marka Marulića* u središtu su pozornosti Marulićevi *versi hrvatski* (*Judita*, *Molitva suprotiva Turkom*, *Tužen'je grada Hjeropolima*, *Suzana*), koji pripadaju različitim žanrovima, ali unutar kojih se istražuje jedan žanr – molitva, najčešće kao sekundarni, nedominantni žanr. U radu se donosi određenje molitve, a zatim se istražuje njezina uklopljenost i funkcija u djelima drugačijih genoloških odrednica (u epu, epiliju, rodoljubnoj pjesmi). Marulić je kao pobožan čovjek uvijek naglašavao potrebu i nužnost molitve. Molitva je prisutna u njegovim djelima i za njom se poseže u najtežim trenucima. *Judita*, kao najvažnije Marulićevo djelo, u marginalnim naslovima sadržava molitvu kao generičku označnicu što ukazuje na njezinu važnost. U rodoljubnim pjesmama molitvom se traži pomoć od Boga u vrijeme teških turskih napada koji su utjecali na cjelokupan život Hrvatske. U književnosti se stvorio i korpus antiturskih molitava i djela koja su koristila karakteristične slike turskih zlodjela, što potvrđuje i Marulićeva *Molitva suprotiva Turkom*. *Tužen'je grada Hjeropolima* pokazuje Marulićevu borbu i ideju o jedinstvu Europe koja bi trebala pomoći u borbi protiv Turaka. U *Suzani* nepravedno optužena junakinja u teškim trenucima traži Božju pomoć da joj On presudi jer je On najpravedniji sudac. *Judita* i *Suzana*, dvije biblijske parafraze, Marulić ne odabire slučajno, nego s namjerom da njegovi čitatelji nasljeduju primjere čiste i prave vjere. Slijedi biblijske predloške, ali proširuje ih katalozima, opisima i svojim stavovima. To govori kako njegovo humanističko obrazovanje i pjesničke mogućnosti nisu nikada bile upitne.

Ključne riječi: Marko Marulić, molitva, *Judita*, *antiturska*, rodoljubne pjesme, *Suzana*

1. Uvod

Tema je ovog diplomskog rada molitva u djelu Marka Marulića. Budući je on bio višejezičan pisac, u ovom radu govorit će se o njegovim hrvatskim djelima. Dva su temeljena na biblijskom predlošku (*Judita*, *Suzana*), a druga dva pripadaju Marulićevim rodoljubnim pjesmama (*Molitva suprotiva Turkom*, *Tužen'je grada Hjeropolima*). Najprije se donose povijesne okolnosti u kojima je djelovao Marulić i njegov kratak životopis. Treba napomenuti da se njegov život i djelo neće potanko objašnjavati jer se želi ostaviti više prostora za primarnu temu ovoga rada.

Da bi se što bolje razumjelo što to znači molitva, koje su njezine vrste i izražaji i kakav je oblik tipičan za kršćanstvo, uvelike će pomoći *Katekizam Katoličke Crkve*. Nadalje, pokušat će se objasniti Marulićev odnos prema molitvi o kojoj teološki razmatra i koju je koristio, uglavnom, kao nedominantni žanr u svojim djelima. Potom se prelazi na četiri književna djela u kojima će se pokušati istražiti kada se pojavljuje molitva, kakva je njezina struktura, sadržava li tri sastavnice koje konstruiraju molitvu (molitelj, onaj kome se moli i molitvena poruka). Na primjeru *Judite* detaljno će se obrazložiti povezanost marginalnih naslova i molitve, odnos Marulićevog spjeva prema biblijskom predlošku i konačno alegorijsko tumačenje *Judite*.

Slijedi rodoljubna tematika koja vlada u stihovima *Molitve suprotiva Turkom* i *Tužen'ja grada Hjeropolima*. Osvajanja Turaka uvelike su utjecala na naše književno stvaralaštvo te nisu zaobišla ni Marulića ni njegov Split. Ukratko će se objasniti kako je ta opasnost s istoka djelovala na Marulića, njegove prethodnike i nasljednike. Naime, stvoren je prepoznatljivi topos ljudskih patnji pod Turcima koji su opjevali mnogi autori. Ono što se posebno ističe u Marulićevoj *Molitvi* je obrazac molitve protiv nekoga, nevjernika, Turaka. Objasnit će se i sloj turskih zlodjela o kojima se govori u pjesmi. U obradi *Tužen'ja grada Hjeropolima* ukazat će se na Marulićevu ideju jedinstva Europe. Bit će naravno riječi i o molitvi u samoj pjesmi te o gnjevnoj opomeni koju Marulić upućuje papi i zapadnoj Europi.

Na kraju dolazi *Suzana*, još jedno djelo temeljeno na biblijskom predlošku. Najprije će se objasniti molitve koje su prisutne u ovoj kratkoj parafrazi, a zatim i njezin odnos prema priči u *Bibliji*. Usporedba će se temeljiti, kao i u *Juditi*, na analizi Andree Zlatar. Konačno, pokušat će se donijeti osnovna poruka temeljena i na pitanjima koja proizlaze iz teksta.

2. O Marku Maruliću

2.1. Povijesne okolnosti Marulićeva doba

Na samom početku ovoga rada važno je naglasiti povijesne okolnosti koje su pratile Marulićev život i činile izravnu ili neizravnu podlogu njegovim djelima. U vrijeme Marulićeva rođenja Split je bio zbijen na uskom prostoru unutar zidina Dioklecijanove palače i renesansnih utvrda. U gradu su već tada postojali krugovi obrazovanih ljudi, plemića i imućnijih pučana koji su humanizam mogli prihvatiti s razumijevanjem. Međutim, problem je bio taj što je ta mala sredina bila ugrožena i s istoka (Turci) i sa zapada (Mleci). (Franičević, 1983:201) Dalmacija je u XV. stoljeću pala pod mletačku vlast pa se utjecaj humanizma lako širio i na Split. U isto vrijeme Turci su se uvelike približavali nakon pada Srbije, Bosne i Hercegovine i postali velika opasnost Splitu s istoka. Mletačka republika nije bila toliko jaka da zaustavi turske navale i s kopna i s mora, ali to njezine vladajuće nije toliko ni zabrinjavalo. Pomoć nije stizala, a naš je narod postao prepušten sam sebi. (Vodnik, 1913:99)

U takvom vremenu, punom straha i nemira, splitski humanisti nisu uspjeli razviti sve oblike kulturnog života koje nalazimo u bogatijim, razvijenijim i slobodnijim sredinama. Iako je život na takvom prostoru bio skućen, primjer Marka Marulića pokazuje da je u njemu bilo mjesta i za humanizam i za renesansnu književnost. (Franičević, 1983:204) Bez obzira na sve okolnosti Marulić je živio u skladu s takvim događanjima. Obavljao je javne dužnosti kao svi plemići, skrbio je za svoju imovinu, sastajao se s ljudima, održavao veze s prijateljima, uživao u prirodi. (Jelčić, 1997:27) Ponukan nemirima i patnjom hrvatskog naroda, Marulić je u svojim djelima ukazivao na sve što preostaje ugroženom narodu. Poticao je molitvu i aktivno djelovanje, a opet htio je i utješiti napaćeni narod. (Bogišić, 1989:8)

2.2. Životopis i djela

Marko Marulić rodio se 1450. godine u uglednoj vlastelinskoj obitelji u Splitu. Otac mu se zvao Nikola, a majka Dobrica. Imao je petero braće i dvije sestre. Među njegovim učiteljima u Splitu bio je ugledni talijanski humanist Tideo Acchiarini. Pravne znanosti završio je u Padovi, a potom se vratio u Split gdje se kretao u krugu splitskih humanista. Posjedovao je bogatu knjižnicu s djelima talijanskih i hrvatskih pisaca. Zanimao se i za slikarstvo. U javnom životu obavljao je službu gradskog odvjetnika. U šezdesetim godinama svog života živio je povučeno u

Nečujmu na otoku Šolti. Umro je 1524. godine i pokopan je u crkvi Sv. Frane na splitskoj obali. (Frangeš, 1987:489,490)

Marulić je bio i latinski i hrvatski pisac. Njegova najpoznatija latinska djela su: *De institutione bene vivendi per exempla Sanctorum*, mozaički spis obuhvaćen idejom razvijanja svijesti o kršćanskim krijepostima i grijesima; *Evangelistarium*; *Institucija*; *De humilitate et gloria Christi* i veliki ep *Davidias* o kralju Davidu, koji svojom pjesničkom vrijednošću ide među najljepše proizvode Marulićeva pera. (Jelčić, 1997:29) Tomasović u svojoj monografiji svrstava Marulićeva hrvatska djela u kategorije. Tu su najprije *Pjesni razlike* koje predstavljaju Marulićevu raznovrsnu poeziju, ne samo na tematskom, nego i na metričkom području. Zatim slijede rodoljubne pjesme u koje pripadaju *Molitva suprotiva Turkom* i *Tužen'je grada Hjerolimima*. U bogoljubnu kategoriju pripadaju pjesme *Dobri nauci*, *Utih nesriće*, *Svarh muke Isukarstove* i druge. Slijede marijanske pjesme, pokladne i srodne te prikazanja. Njegovo najveće djelo na hrvatskom jeziku jest spjev *Judita* koju je napisao u zreloom životnom i stvarateljskom razdoblju. Spjev je temeljen na biblijskom predlošku kao i poema *Suzana* koja je gotovo replika *Judite*, ali ne prikazuje primjerenu epsku širinu i zamah. (Tomasović, 1999:141-219)

„Tri lika Marulića pjesnika, ostvarena i nedjeljiva, jesu: *poeta christianus*, to će reći pjesnik Božje objave, kršćanske, katoličke vjere, *poeta doctus*, pjesnik koji zna umijeće »starih« poeta, pravila i instrumente njegovane versifikacije; *začinjavac*, pjesnik »pučkog« izričaja i njegove stihotvorbe; posvojitelj triju tradicija (antičke, srednjovjekovne, humanističke), te triju jezičnih iskustava.” (Tomasović, 1999:46) Iz navedenog slijedi da je Marulić uistinu opravdano prozvan ocem naše književnosti.

3. Molitva

3.1. Što je molitva

Prema Anićevu rječniku molitva označava „riječi kojima se čovjek obraća višem biću.” (Anić, 1998:548) Ona je središnja stvarnost svake religije i predstavlja se kao duhovna potreba i dužnost u duhovnosti svakog čovjeka. (Parlov, 2008:199) *Katekizam Katoličke Crkve* navodi kako je molitva „uzdignuće duše k Bogu ili traženje primjerenih dobara od Boga.” (Katekizam Katoličke Crkve, 1994: br. 2559) Molitva je temeljni čin religioznog života i pretpostavlja vjeru u osobnog i nazočnog Boga, kao i uvjerenje da će Bog uslišati molitelja. (Parlov, 2008:200) „Molitelj je onaj koji izgovara molitvu” (Anić, 1999: 548), ali ako on ne vjeruje u stvarnu Božju prisutnost, molitva je tada besmislena. (Parlov, 2008: 200)

Molitva uključuje čitavu osobu, a ne samo jednu čovjekovu sposobnost i zahtijeva od osobe da na određeni način uđe u sebe i distancira se od svakodnevnih obveza. S druge strane, molitva izaziva otvaranje prema Drugome, tj. teži da se izrazi u dijalogu. Takav oblik molitve tipičan je za kršćanstvo. Biblijsko poimanje molitve, misli se na stari zavjet, bliže je pojmu dijaloga jer se Bog objavljuje i govori. (Parlov, 2008: 200, 201) „Molitva prati cijelu povijest spasenja kao uzajamno dozivanje Boga i čovjeka.” (*Katekizam Katoličke Crkve*, 1994: 2591) Novi zavjet donosi istinski obrat u povijesti ljudske molitve. Kršćanstvo se može nazvati religijom molitve jer se Isus Krist objavljuje kao ispunjenje Božjih obećanja i najdubljih ljudskih očekivanja. Ako je molitva stvarnost koja povezuje ljudski svijet s božanskim, tada je Kristovo otajstvo samo po sebi najdublja i najsadržajnija molitva. Iz Kristove molitve rađa se molitva kršćana i samo se po Njemu uspostavljaju odnosi između Boga i ljudi. Krist dovodi molitelja do susreta i osobnog zajedništva s Bogom koji se objavljuje kao Trojstvo i prema tome, teološka bit kršćanske molitve jest ući u dijalog s Bogom-Trojstvom, po Kristovu posredništvu. (Parlov, 2008: 201, 202)

Od samog početka svijeta čovjek naslućuje da u svome životu ovisi o višoj, božanskoj moći koja ga nadilazi. Tom vrhovnom biću čovjek se uvijek nastojao približiti molitvom, kultom, žrtvom, različitim običajima, itd. Čovjek je u religiji uzdignut u nadnaravni red, pripušten je sam u božanski život. Darovana mu je Božja naklonost koja potiče u ljudskom srcu potrebu da u molitvi uzdigne svoje srce i razum Bogu. Očita je nužnost molitve u kršćanskom životu pa se može reći da se kršćanski život često predstavlja kao molitveni život. (Parlov, 2008:

203) „Moliti je uvijek moguće. Štoviše, to je životna potreba. Molitva i kršćanski život neodvojivi su.” (KKC, 1994: 418)

Katekizam Katoličke Crkve govori o vrstama i izražajima molitve. Kao vrste molitve navode se blagoslov i klanjanje, molitva prošnje, zagovorna molitva, zahvalna molitva i molitva pohvale. „Duh Sveti koji uči Crkvu i podsjeća je na sve što je Isus rekao, odgaja je i u molitvenom životu nadahnjujući izraze koji se obnavljaju unutar trajnih oblika: blagoslova, prošnje, zagovora, zahvaljivanja i hvale. Budući da ga Bog blagoslivlja, čovjekovo srce može za uzvrat blagoslivljati onoga koji je izvor svakog blagoslova. Predmet molitve prošnje je oprostjenje, traženje Kraljevstva kao i svaka istinska potreba. Zagovorna molitva je prošnja u korist drugoga. Ne poznaje granica i proteže se i na neprijatelje. Svaka radost i trpljenje, svaki događaj i potreba mogu biti povod zahvaljivanja, koje, sudjelujući u Kristovu zahvaljivanju, mora ispuniti sav život: "U svemu zahvaljujte" (1 Sol, 5,18). Molitva pohvale, potpuno nesebična, usredotočuje se na Boga; ona ga slavi radi njega samoga, i, bez obzira na ono što on čini, slavi ga jer JEST.” (*Katekizam Katoličke Crkve*, 1994: br. 2644-2649)

Izražaji su molitve usmena molitva, razmatranje i unutarnja molitva. „Kršćanska predaja obuhvaća tri glavna izraza molitvenog života: usmenu molitvu, razmatranje i unutarnju molitvu. Zajedničko im je sabranost srca. Usmena molitva, zasnovana na jedinstvu tijela i duha u ljudskoj naravi, sjedinjuje tijelo s unutarnjom molitvom srca, po primjeru Krista koji se moli svom Ocu i koji učenike uči Očenaš. Razmatranje je molitveno traženje koje pokreće misli, maštu, osjećanje, želje. Cilj mu je vjerom usvojiti razmatrani sadržaj, u suočenju sa zbiljom vlastitog života. Unutarnja molitva jednostavni je izraz otajstva molitve. Ona je pogled vjere upravljen na Krista, osluškivanje Riječi Božje, šutljiva ljubav. Ona nas sjedinjuje s Kristovom molitvom u mjeri u kojoj nas čini dionicima njegova otajstva.” (*Katekizam Katoličke Crkve*, 1994: br. 2721-2724)

3.2. Marulić o molitvi

„Marulić ne donosi nikakvu definiciju molitve. Može se reći da je za njega molitva »razmišljanje o djelima Božjim«.” (Parlov, 2008: 204) On naglašava potrebu i nužnost molitve, a Isusa predstavlja kao učitelja molitve čiji su molitva i primjer normativni za kršćane. Marulić je uvjeren u jedincatost Isusova posredništva, odnosno sve što je Gospodin Isus rekao i učinio ima spasenjsko značenje za čovjeka, a time postaje normativno za one koji u njega vjeruju. Marulić naglašava kako u narav kršćanske molitve spada i pouzdanje da će molitelj izmoliti što moli, ali nisu sve molitve uvijek uslišane, a razloge za to Marulić pronalazi u grijesima molitelja i nakani molitelja da se ostvarenim služi isključivo za osobnu korist. Neće biti uslišana molitva koja se ne diže iz ponizna srca, odnosno onih koji nemaju čvrstu vjeru. (Parlov, 2008: 205, 206) Marulić poznaje razne vrste molitava, kao i *Katekizam Katoličke Crkve*: molitvu kajanja, zahvale, hvale, prošnje, zagovora. Međutim, najčešće pod pojmom molitve Marulić shvaća molitvu prošnje, a poznaje i kontemplaciju koju smatra dubljom i savršenijom molitvom od usmene molitve. Marulić za kontemplaciju ili unutarnju molitvu sugerira samotno mjesto i noćne sate jer tada sve živo počiva, tj. ne čuje se ništa što bi opterećivalo um. (Parlov, 2008: 207-209)

U Marulićevim djelima nalazimo različite molitve i molitvene obrasce, duže i kraće, prozne i pjesničke i te molitve možemo podijeliti u tri skupine: molitve upućene Bogu, molitve upućene Blaženoj Djevici Mariji te molitve svecima. Marulić Boga za pomoć zaziva na početku *Davidijade* i *Judite*. Važno je spomenuti i *Molitvu suprotiva Turkom* u kojoj se Marulić isto obraća Bogu opisujući turske strahote. Molitve zaziva za nadahnuće i zahvale nalazimo i u *Suzani*. Molitve upućene Kristu su manje brojne, a isto tako rijetke su i molitve Duhu Svetomu. Svojim molitvama Majci Božjoj Marulić je pokazao kako je i marijanski pjesnik čija je poezija plod njegove pobožnosti i sinovskog odnosa prema Mariji. U latinskim djelima Mariju predstavlja kao uzor molitve dok u hrvatskim stihovima veliča Mariju te joj se obraća raznim vrstama molitve. Marija je za njega zagovornica u *Molitvi suprotiva Turkom* i od Nje traži da prenese njegovu molitvu Bogu. Marulić je brojne stranice posvetio svecima, ali rijetke su molitve baš upućene njima. Tu se može izdvojiti molitva prošnje upućena sv. Arniru, a u molitve pohvale mogle bi se ubrojiti i himne spjevane u čast apostola te u čast četiri crkvena naučitelja. (Parlov, 2008: 215-217)

4. *Judita*

Judita je Marulićevo najvažnije djelo pisano hrvatskim jezikom, ima šest pjevanja i 2126 dvostruko rimovanih dvanaesteraca. Popraćeno je proznom posvetom don Dujmu Balistriliću u kojoj Marulić izlaže svoju poetiku. (Prosperov Novak, 2003: 39) Dunja Fališevac navodi da *Juditu* „možemo svrstati u skupinu književnih tekstova, odnosno onakvih narativnih djela u stihu koja nastaju u slijedu antičke književne tradicije te se nazivaju ep, epos ili spjev.” (Fališevac, 1995:399) U spjevu je obrađena priča iz *Biblije* o Juditi i Holofernu. Pobožna udovica Judita na prevaru ubija Holoferna i oslobađa svoj grad Betuliju od pogibije. Kako se u ovom djelu Marulić pokazuje kao kršćanski pjesnik, u radu će se u nastavku pozornije promotriti molitva i njezine funkcije u *Juditi*.

4.1. Molitva u *Juditi*

Književnoj genologiji *Judita* nije žanrovski hibridni književni tekst. Navedena tvrdnja u odnosu na dominantni književni žanr nije upitna, ali ako se postavi pitanje u vezi s nedominantnim književnim žanrovima, onda znanstvena literatura govori o nazočnosti jednog nabožnog žanra- molitve. (Šundalić, 2002: 58) Sve što je Marulić primio iz različitih tradicija (antičke mitologije, povijesti, književnosti, Biblije), organiziralo se u radnji kao struktura epske konstrukcije. U strukturi njegova epa važnu ulogu dobiva i molitva kao jedan od najvažnijih spiritualnih izvora i inspiracija Juditina čina, odnosno ubijanja Holoferna. (Lökös, 2001: 338)

U Marulićevo biblijsko-humanističko-renesansno spjevu *Juditi* spominje se molitva, ali govori se i o zahvalnici, naricanju, zdravici. Tri govorna žanra, molitva, govoren'je i blagoslov ne potvrđuje samo stihovani tekst, nego i marginalne bilješke, i to one koje pripadaju u marginalne naslove. (Šundalić, 2002: 59) Marginalne bilješke u *Juditi* po kriteriju funkcije mogu se razvrstati u dvije skupine. Prvu čine bilješke koje se prema matičnom tekstu odnose kao oznake sadržajnih jedinica. To su marginalni naslovi. Drugoj pripadaju bilješke koje nešto što je u spjevu izrečeno tumače. To su glose. Marginalni naslovi odnose se na kompozicijsku razinu spjeva, motivirani su postupkom preobrazbe biblijskog predloška u epsku pjesničku tvorevinu prema poetičkim načelima antičke epike. Mogu se raščlaniti na ono što označuju na: usporedbe, perifraze doba dana, tko (i kome) govori, manje sadržajne cjeline i moralističke komentare i sentencije. (Lučin, 1996: 34) U posljednja tri navedena marginalna naslova govori se o: molitvi, govoren'ju, pohvali/hvali, blagoslovu, plaču, ali ne i o zdravici, zapovijedi, zaklinjanju. S

obzirom na to da se ne pojavljuju u marginalnim naslovima, to govori i o njihovoj važnosti. S druge strane generička označnica molitva pojavljuje se u sedam marginalnih naslova (II, 141., III, 61., III, 133., III, 207., IV, 5., V, 2., V, 216.¹), blagoslov (III, 364., VI, 159., V, 101., V, 105.) i hvala/pohvala (III, 341., IV, 303., VI, 145., VI, 169.) u četiri i govoren'je u tri (II, 235., III, 49., V, 95.), a proklinjanje (V, 101.) i tužba (VI, 381.) u jednome. (Šundalić, 2002: 61) U nastavku se donose primjeri marginalnih naslova za svaku označnicu:

Molitva puka jerusalimskoga. Uz II, 141.

Blagosloviv ju, od nje se diliše. Uz III, 364.

Kako od Jerosolime dojdose popove i hvališe Juditu. Uz VI, 145.

Govoren'je protiv zalihu žtrju i pitju. Uz V, 95.

Noe opi se i zaspao otkriven. Kama sina prokle, jer se naruga. Uz V, 101.

Kako puk plaka smrt Juditinu. Uz VI, 381.

Iz ovoga slijedi da je molitva zastupljena više u marginalnim naslovima nego ostale generičke označnice. To samo može pridonijeti njezinoj važnosti u spjevu. Ono što bih još istaknula vezano za marginalne naslove jesu perifrazne doba dana. Promotrimo sljedeći naslov. „Kako Oloferne odredi stan Juditi osoba i da milost da u noći može ishoditi moliti Boga svoga.” (V, 2). Iako nije izravno rečeno da je noć i da se Judita ide moliti, opet se može reći kako je noć vrijeme Juditine molitve. Marulić sam kaže da je najbolje moliti po noći kada je sve tiho i tada je pogodno vrijeme za kontemplaciju. No taj molitveni tekst, najavljen marginalnim naslovom, Marulić ne potvrđuje odnosnim stihovanim matičnim tekstom kao ni biblijski predložak. Razlog tomu može biti taj što je ta molitva bila nešto poznato i uobičajeno. Doba noći kada Judita izlazi moliti moglo bi upućivati na jednu uru noćne molitve. Svaka ura podrazumijevala je čitanje određenih psalama, lekcija i molitava pa ako se Juditina molitva smije povezati s matutinom (jutarnjom molitvom koja se moli u drugom dijelu noći), jasno je zašto Marulić nije pokazao molitvu stihovanim tekstom- ona se odnosi na poznato. (Šundalić, 2002: 69,70)

Kako bi se lakše odredili molitveni dijelovi u *Juditi*, uvelike pomaže ispisivanje generičke označnice u marginalnim bilješkama. Postoje dva temeljna pojavna oblika molitve u

¹Svi navodi iz *Judite* donose se prema: Marulić, Marko. 1970. *Judita, Suzana, pjesme*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 4, priredio Ivan Slamnig: Zagreb: Matica hrvatska.

Juditi: molitva kao tekstualno potvrđen žanr nabožne književnosti i molitva kao podrazumijevani, tekstualno nepotvrđen žanr. (Šundalić, 2002: 68)

4.1.1. Tekstualno potvrđena molitva

„U odnosu na ovaj pojavni oblik molitve generička je označnica trostruko potvrđena: sadržana je u marginalnom naslovu u svom imeničkom (*molitva* - tri puta) ili glagolskom obliku (*moliti, se mole* - tri puta); zatim u matičnom je tekstu najavljena molitvenom gestom (*ditčicu prostriše* /II, 139/; *Bogu se pokloni* /III, 57/; *na zemlju padoše* /III, 135/; *dviže ruke gori* /IV, 2/; *ruku s rukom stače i k nebu podvignu* |*na kolina klače i suzami rignu* /V, 213-214/), a potvrđena je i stihovanim tekstom, koji izgovara: puk jeruzalemski, Betulijani, betulijanska straža i Judita.” (Šundalić, 2002: 69)

Uz lik Judite vezane su tri marginalne bilješke koje upućuju na molitvu (*Molitva Juditina* /IV, 5/; *Kako Oloferno odredi stan Juditi osoba i da milost da u noći more izhoditi boga svoga* /V, 2/; *Molitva Judite kad hoti ubiti Oloferna* /V, 216/), a odnosni je stihovani matični tekst i duljinom i sadržajem najbliži biblijskome predlošku. (Šundalić, 2002: 69) Juditina molitva u petom pjevanju pjesničko je kompozicijsko sredstvo. Judita se tada moli Bogu, ali sasvim kratko, prije ubojstva Holoferna. Završivši svoju molitvu Judita dramskom brzinom izvrši svoj težak, ali sad putem Božje pomoći potvrđen čin. (Lőkös, 2001: 344) Slijedi primjer Juditine molitve prije negoli ubije Holoferna u spjevu i u biblijskom predlošku:

Bože, daj da stignu ča je godi tebi;
stvari milost meni, pokripi rabu tvoju,
strah mi vas odnemi, dvigni ruku moju
da stvar svrši koju misal moja plodi,
da se tebe boju puci ter narodi!
Sada, sada hodi, tvoj grad Jerusolim
od nevolj slobodi i vas puk tvoj, molim;
rasap daj oholim ki se uzvišuju,
pokoj pošlji boljim ki se ponižuju.
Ovo ča veruju po tebi ja moći,
koko potribuju, hoti mi pomoći,
u dne ter u noći tebi da hvalu dam,
jer u tvoje moći sad svršit to uzdam. (V, 216-228)

Judita, stojeći kraj Holoferneve postelje, reče u srcu svom: »Gospode, Bože svake sile, svrni u ovome času pogled svoj na djelo ruku mojih, da se prodiči Jeruzalem! Ovo je pravi čas da se pobrineš za svoju baštinu i ostvariš moju zamisao o propasti neprijatelja koji su nasrnuli na nas. (...) Zatim, primaknuvši se postelji, zgrabi kosu Holofernovu i kaza: »Gospodine Bože Izraelov, ojačaj me danas!«
(*Biblija*, Jdt, 13, 4-8)

Kako u originalnom biblijskom tekstu, tako i u Marulićevu epu, izrazito važnu funkciju ima prva molitva Judite u četvrtom pjevanju. Uobičajenim načinom starozavjetnog čina molitve ona se obraća Bogu i traži njegovu pomoć jer zna da je to potrebno. Sve što je zamislila, to je Božja volja. Judita dobro zna da bez Božje pomoći ne bi imala snage izvršiti taj čin i zato se treba moliti Bogu prije svog pothvata. Ona mora izvršiti Božji čin tako da zgriješi dva puta: da lažima zavede Holoferna, a s druge strane kad ga zavera, da ga i ubije. Judita zna da njezina molitva zbog tih razloga mora uvjerljivo argumentirati da je Holoferno grješan i ohol čovjek koji ne poštuje Boga i koji želi srušiti sve što je pred Gospodinom Bogom sveto. Njezin konačni čin, ubojstvo Holoferna bit će potvrda slave svemogućeg Boga. (Lőkös, 2001: 342-343)

Posljednja Juditina molitva u šestom pjevanju potpuno je slična biblijskom tekstu. U pjesmi Judita zahvaljuje što je svemogući Bog herojskim načinom preko jedne svete žene spasio židovski narod, onaj Bog koji će učiniti sve da zaštiti svoj narod. (Lőkös, 2001: 344)

Otvorite usan, počnite hvaliti
Boga i slaviti, u cimbale zvone,
kitare udriti, psalam peti tone:
Bog bo potr one ki rat podvigoše,
onim milost klone ki stav uzdahošē;
zgubit nas dojdoshē asirski odbori,
toga ne stigoše, Bog njimi obori... (VI, 285-292)

Molitve koje izgovara puk jeruzalemski, Betulijani i njihova straža u biblijskom su predlošku, uglavnom, najavljene samo molitvenom gestom ili je molitva potvrđena tek jednom rečenicom prepričanog molitvenog sadržaja (Šundalić, 2002: 69):

Svi Izraelci i žene i djeca što življahu u Jeruzalemu padoše ničice pred Hramom, posuše glavu pepelom i prostriješe kostrijet pred Gospoda: opasaše vrećama i žrtvenik i zazivahu žarko Boga Izraelova u jedan glas, da ne preda njihovu djecu pokolju, njihove žene u ropstvo, njihove gradove i baštinu njihovu rušenju a svetišta njihova obeščašćenju, pogrdi i ruglu pogana. (*Biblija*, Jdt, 4, 9-13; uz II, 141)

S druge strane, u Marulićevu epu nalazimo molitvene tekstove najprije u drugom pjevanju kada Židovi sa svećenicima psalmičkom molitvom mole Boga da ih obrani od neprijatelja. Betulijci se ponovno obraćaju Bogu molitvom kad čuju od Akiora da Holoferno priprema napad na grad (Lőkös, 2001: 340-341):

Ti se, riše, smili, o Bože gospodstva,
pozriv naši dili ki su umiljenstva;
i onih oholstva, ki prite, pogledaj,
rasap ter ubojstva odvrati i ne daj;
ukaži da si haj ufajućih u te,
ukaži da s'nehaj ufajućih u se.
Smiri, molimo, nje ki se uznašaju
silom svojom a tve jakosti ne znaju.
Čuvaj, brani naju, jerebo si ti sam,
ki s' u gornjem raju, slava ter dika nam. (III, 61-70)

Mole se i onda kad su Uzija i starješine Betulije ugostili Akiora i kad zbog teških fizičkih muka pozivaju Uziju da se pokore pred Asircima (Lőkös, 2001: 341):

...i parste lomiti jaše jadajući,
k Bogu vapijući: Bože, sagrišismo,
na zlo pristajući, nepravdu činismo!
Krivinu tvorismo i s oci našimi

zakon ne spunismo; da ti, ki s' nad svimi,
milostiv ti primi na milost naju,
od ruk nas odnimi ki tebe ne znaju. (III, 206-211)

4.1.2. Tekstualno nepotvrđena molitva

Desetak primjera iz teksta u kojima je ili opisom molitvene geste ili morfološkim oblikom glagola *moliti* ili *hvaliti* ostvareno samo upućivanje na molitvu predstavlja tekstualno nepotvrđenu molitvu. Tako najavljene molitve najčešće podrazumijevaju molitvu hvale, zahvale, prošnje. (Šundalić, 2002: 70-71) Na primjer, molitva prošnje se podrazumijeva u sljedećem primjeru, ali bez tekstualne potvrde:

Hotiše strpiti svit ovi Ozije
i jaše moliti jim Bog bržije
pomoć svu podije i milo pohaja,
da jih ne ubije neprijatelj ni žaja. (III, 249-252)

Tekstualno nepotvrđene molitve mogu se razumjeti i kao plodna i neplodna molitva. Plodna molitva, tekstualno nepotvrđena u *Juditi* smještena je u prošlost. Likovi iz sadašnjosti spominju takvu molitvu i njezinu snagu u prošlosti. Ako je Bog prije pomogao ljudima, opet će pomoći i u sadašnjosti. Na taj način Eliakim tješi građane Betulije i govori kako je Mojsije molitvom, a ne mačem, pobijedio Amaleka. I građani se Betulije trebaju moliti ako žele da molitva rezultira plodom (Šundalić, 2002: 71).

Pride u Rafadim Amalek kralj, hotuć
da s božjim pukom svim boj bije, uzdajuć
da je vele moguć oružjem i mnoštvom
ter da će svih potuć došad na mistu tom.
Ne mečem ni šćitom Mojses dobi njega,
da molitve hitom, i pobi ga svega:
tako će i sega zločinca pobiti
Bog vaš, ako njega budete moliti. (II, 201-208)

Plodna molitva u prošlosti funkcionira kao motivacija molitve u sadašnjosti. Akior vrlo jasno razumije snagu kršćanske molitve jer navodi da je upravo ona pomogla Izraelcima u

vrijeme kada im je prijetio Egipat. Grijesi uništavaju snagu molitve te su oni glavno oružje u rukama Holoferne vojske. Dakle, ako Betulijani sagriješe Holoferno će pobijediti. Međutim, ako se građani Betulije nastave ponizno moliti Bogu, Holoferno će izgubiti. Akior to govori Holofernu, ali on ga ne sluša nego ga protjera u Betuliju. (Šundalić, 2002: 71)

Neplodna molitva suprotna je plodnoj molitvi. Dakle, ako nešto nije ostvareno u prošlosti, neće biti ostvareno ni u sadašnjosti. Razlozi tomu su nesigurna i kolebljiva vjera i prijestupi naroda u prošlosti koji su se molili tuđim bogovima kada su bili u Babilonu. Judita to prepoznaje i prekora sugrađane što Bogu ucjenjuju rokom za očitovanje. Neplodna molitva u prošlosti i u sadašnjosti dovoljan je argument za njeno neponavljanje u budućnosti. (Šundalić, 2002: 72)

Tko se, da ćete moć božju iskusiti,
ter svim vekšu nemoć, vekši gnjiv naditi?
jer se rasrditi hoće tom ričju Bog,
pri ner se smiliti, ni dati nam odlog. (III, 289-293)

Govoren'je. U *Juditi* se u proznim bilješkama kao oznaka govornih iskaza likova pojavljuje i riječ *govor* i *govoren'je*. Prva se podjednako vezuje uz likove neprijateljske Nabukodonosorove vojske i likove jeruzalemskog naroda. Zastupljena je uz muške likove, kao i uz lik Judite. Druga se oznaka vezuje uz svijet kršćana, ali samo uz muške likove. *Govoren'je* svojim nazivom upućuje u područje crkvenog govorništva, na govorno objašnjavanje kršćanskih istina, dakle na kršćansku propovijed. Iako ima puno naziva za istu, u nazivima propovijedi se u *Juditi* pojavljuje govorenje. (Šundalić, 2002: 76)

Marulićeva se *govoren'ja* ne mogu u potpunosti izjednačiti s kršćanskim propovijedima jer im izostaje npr. „perikopa (ulomak iz *Svetoga pisma*, koji se čita na misi i služi kao osnova za propovijed), zatim izostaje uobičajeni ambijent (crkva) i situacija (sveta misa) u kojoj se ona govore. *Govoren'ja* u *Juditi* profilirana su na tragu crkvenih govorenja: 1. pozicijom onoga tko govori - to je muška osoba ili se na nju upućuje (tj. riječ je o Akioru i najvjerojatnije o naratoru, a ne o naratorici); 2. sadržajem izgovorenoga, jer se svakim *govoren'jem*, pa i onim eliptična marginalna naslova, objašnjava neki aspekt kršćanske vjere.” (Šundalić, 2002: 77)

U prvom slučaju Akior zbog istine govori o slavi kršćanskog Boga te o snazi kršćanske molitve potvrđene kroz povijest. Zalaganje za istinu dovelo ga je u Betuliju jer ga je upravo zbog istine Holoferno protjerao, a građani Betulije primili. Govorenje istine bitna je značajka propovjednika. (Šundalić, 2002: 77)

Hti se dostojiti slišat, gospodine,
jer ću ti praviti od togaj istine. (II, 235-236)

U drugom slučaju prognani Akior govori Betulijanima i to u samo nekoliko stihova (tri, za razliku od 70 stihova u Holofernovu taboru) sažima objašnjenje moći i vlasti kršćanskog Boga jer u ratno doba nije bilo vremena za duga propovijedanja, a nije ni bilo potrebno opširno objašnjavati snagu kršćanskog Boga kršćanima. (Šundalić, 2002: 78) Upravo to kratko tumačenje može se povezati i s *Molitvom suprotiva Turkom* i *Tužen'jem grada Hjeropolima*. U teškim vremenima nije bilo vremena za duge molitve, sve se trebalo brzo izreći da bi još brže stigla pomoć. Dovoljna je i kratka molitva, a da ima svoju punu snagu. Važno je da onaj koji moli molitvu, ima ponizno srce kako bi mu molitva bila uslišana.

Blagoslov. U svom primarnom značenju *blagoslov* se vezuje uz lik Judite, najavljuje ga prozna marginalna bilješka, potvrđuje odnosni stihovani tekst i uglavnom slijedi biblijski predložak. Podjeljuje ga uglavnom Ozija, ali i Akior nakon povratka Judite iz Holofernova tabora. Zašto tek poslije? Vjerojatno zato jer Akior ne može osjetiti svu snagu blagoslova prije Juditina odlaska. Kad se Judita pobjedonosno vraća u Betuliju, Akior postaje svjestan da su se sve dobre želje blagoslivljanja obistinile. (Šundalić, 2002: 80)

Kad se dviže, kleknu polag njeje nogu,
pokloniv se, reknu: Blažena s'pri Bogu,
Bogu tvom, ki mnogu svim po te milost da;
moć njega svemogu hvaliti će svuda
po svem sviti stogu, sluti budeš kuda. (V, 345-349)

U odnosu na Asirce *blagoslov* se spominje samo jedanputa, ali ne u primarnom značenju jer se pretvara u suprotnost. Na početku spjeva Nabukodonor je ljut jer ga narod nije poslušao pa odluči pokoriti sve zemlje u čemu ga podržavaju njegovi vijećnici. Oni posežu za *blagoslovom*: „Zatim će te tvoj trag vazda blagoslivljati” (I, 141). Taj se blagoslov razlikuje od

blagoslova upućenih Juditi jer nju blagoslivljaju uz Božju pomoć drugi, a Nabukodonozora će blagoslivljati njegova vlastita (ne)djela. (Šundalić, 2002: 80)

Zaključno, u epu *Juditi* u marginalnim naslovima pronalazimo generičke označnice molitvu, govorenje i zdravicu. Spominju se i zahvalnica, naricanje i zdravica. Ne nalaze se u marginalnim naslovima što upućuje da nisu toliko značajni kao molitva koja se pojavljuje sedam puta. Molitva se u Juditi pojavljuje kao tekstualno potvrđen i kao tekstualno nepotvrđen žanr. Tekstualno potvrđena molitva može se iščitati u Juditinom obraćanju Bogu u četvrtom pjevanju. Ako je u tekstu samo ostvareno upućivanje na molitvu, a ne i njezin sadržaj, govori se o tekstualno nepotvrđenoj molitvi. U marginalnim naslovima govor i govorenje pojavljuju se kao govorna oznaka iskaza likova. Blagoslov se vezuje uz Juditu koju drugi blagoslivljaju uz Božju pomoć, ali i uz Nabukodonozora kojeg će blagoslivljati njegova zlodjela. Dakle, suprotnost u odnosu na primarno značenje blagoslova.

4.2. Odnos prema biblijskom predlošku

Kao vrlo pobožan čovjek i kao čovjek ushićen Biblijom Marulić se vjerno držao biblijskog predloška priče o Juditi, poštovao je tijek, likove i fabulu pripovijesti o junakinji iz Betulije. No u pjesničkoj i poetičkoj zadaći Marulić je starozavjetni tekst rasporedio u šest pjevanja nadodavši mu epsku versifikaciju, tehniku, ukrase. Prepjevao je židovsku legendu prema humanističkim normama s vlastitim pjesničkim udjelom. Njegova je poetizacija postavljena zapravo na najvišem metričkom stupnju u hrvatskom pjesništvu. Riječ je o dvostruko rimovanom dvanaesteru koji je nadograđen u složen versifikatorski oblik koji zahtijeva četverostruku permanentnu rimu. U odabiru predloška za literarnu obradu slijedio je svoj autorski instinkt. Uzimao je onu građu koja je posjedovala jezgru fabulativnosti i dramatičnosti i koja se mogla prikladno preobraziti u epski samostalnu tvorevinu. (Tomasović, 1994: 13-16) *Judita* je ispunjavala sve te postavke i zato pripada u najljepša djela hrvatske književnosti.

Da bismo uspjeli usporediti biblijski predložak i Marulićev spjev, teorijski se oslonac pronalazi u analizi Andree Zlatar. Ona govori o četiri temeljna kriterija analize, „pomoću kojih dobivamo usporednu sliku Marulićeve tehnike transformacije biblijskog predloška: 1. kvantitativni omjer predloška i epa, 2. pripovjedna struktura/kompozicija, 3. ritam i tempo pripovijedanja, 4. postupci transformacije biblijskog predloška.” (Zlatar, 2002: 49)

Kvantitativni omjer predloška i epa. Biblijska pripovijetka o Juditi ima 16 poglavlja, a svako poglavlje 12-31 redak. (Skok, 1950: 175) Dakle, tristotinjak biblijskih redaka Marulić je proširio na 2126 stihova. (Zlatar, 2002: 49)

Pripovjedna struktura: kompozicija. „Biblijski raspored građe u osnovi je regulirao Marulićevu kompoziciju u oba epa: ravnomjerni, opsegom i tempom ujednačeni prijenos građe i istodobno inzistiranje na unutarnjoj pravilnosti u kompozicijskom rasporedu pjevanja odredili su pripovjednu strukturu epa.” (Zlatar, 2002: 49) U Bibliji *Knjiga o Juditi* podijeljena je na pet dijelova, a neki od tih dijelova imaju svoje podnaslove: 1. Holofernov vojni pohod (Nabukodonozor i Arfaksad, Rat protiv Arfaksada, Vojna protiv Zapada, Uzbuna u Judeji, Molitva i pokora, Savjetovanje u Holofernovu taboru, Akior predan Izraelcima); 2. Opsjedanje Betulije; 3. Judita (Uvod, Judita i starješine, Juditina molitva); 4. Judita i Holoferno (Judita u neprijateljskom taboru, Prvi susret s Holofernom, Judita na Holofernovoj gozbi, Holofernova

glava); 5. Pobjeda (Židovi u asirskom taboru, Pohvale Juditi, Juditin hvalospjev, Juditina starost i smrt).

Pjevanja Marulićeva spjeva ne podudaraju se s biblijskim predloškom. Marulićevo prvo pjevanje *Judite* sadrži u sebi prvo poglavlje biblijske Judite i prvih 11 redaka drugog poglavlja. Marulićevo drugo pjevanje odgovara drugom dijelu drugog poglavlja i poglavljima III, IV i V. Treće pjevanje odgovara biblijskim poglavljima VI, VII i VIII. Četvrto pjevanje obrađuje poglavlja IX, X i XI. Peto pjevanje odnosi se na poglavlja XII, XIII, a šesto pjevanje na XIV, XV i XVI. (Skok, 1950: 176-179)

U prvom i drugom pjevanju Marulić najprije prikazuje Nabukodonozorov monolog, a tek onda slijedi nabranje osvojenih zemalja. Tu vidimo promjene redosljeda događajnih jezgri. U *Bibliji* je Juditina molitva u trećem dijelu dok je Marulić stavlja na početak četvrtog pjevanja. Smaknuće Holoferna koje se nalazi u biblijskom predlošku u četvrtom dijelu, Marulić opjevava u petom pjevanju. U posljednjem pjevanju tematske granice događaja u Marulićevoj *Juditi* podudaraju se s biblijskim kompozicijskim rješenjem. U ostalim pjevanjima Marulić građu oblikuje prema vlastitim načelima razvijanja priče i zahtjevima za simetričnom duljinom pjevanja. (Zlatar, 2002: 50)

Prema Marulićevu rasporedu u prva tri pjevanja glavnu ulogu igraju Asirci, Nabukodonozor i Oloferno. U prvom pjevanju uvodi nas u slijepo pouzdanje u silu asirskih vladara. U drugom pjevanju razumni Akior daje lekciju tom samopouzdanju, a u trećem vlada bijes Asiraca zbog istine koju su čuli od Akiora. Toj, recimo, dramu u tri čina odgovara simetrički drugi dio Marulićeva epa u kojem glavnu ulogu igra Judita. Četvrto pjevanje uvod je u tu dramu dok u petom pjevanju Judita ubija Holoferna, a istinoljubivi Akior obraća se na pravu vjeru. Šesto pjevanje apoteoza je pobjede vjere nad nerazumnom silom i slijepim samopouzdanjem. (Skok, 1950: 180,181)

Ritam i tempo pripovijedanja. Ritam i tempo pripovijedanja mijenjaju se u odnosu na biblijski predložak. Vrijeme priče u *Juditi* i njezinom biblijskom predlošku moguće je izračunati prema vremenskim indicijama koje nam daje biblijski pripovjedač, a Marulić ih preuzima. (Zlatar, 2002: 50) „Naratološka analiza kategorije vremena u *Juditi* - s obzirom na to da vrijeme prati odnos prema predlošku - mora uzimati u obzir tri vrste vremena: vrijeme realne radnje kao pretpostavivog redosljeda događaja, događajno vrijeme biblijskog teksta, događajno vrijeme

Marulićeva epa. U odnosu vremena teksta i vremena realne radnje vidljiv je simetrični kompozicijski obrazac već u biblijskom predlošku, što Marulić potpuno iskorištava.” (Zlatar, 2002: 51)

Postupci transformacije biblijskog predloška. Prvi Marulićev postupak transformacije biblijskog predloška prisutan je duž cijelog epa, a riječ je o postupku versifikacije biblijskog proznog predloška, kao i u postupku transmetrizacije starozavjetnih versificiranih obraćanja Bogu (molitve i pjesme zahvalnice). Slijedi postupak transstilizacije, u kojemu se očituje Marulićevo poznavanje retoričkih i poetičkih pravila za uobličenje epskog oblika. (Zlatar, 2002: 51,52)

Kada pratimo biblijski tekst i Marulićev prepjev, jasno je sustavno autorsko proširivanje ili nadodavanje, uvjetovano epskim potrebama ili lirskim nadahnućima. S druge strane, često se izostavljaju ili reduciraju nebitni elementi iz *Biblije* (niz geografskih i genoloških podataka vezanih uz Holofernovu vladavinu, gradnja dvora za vrijeme kralja Arfaksada), neprimjereni harmoniji poeme ili njezinoj zamišljenoj pripovjednoj crti. Mnogo podrobnije prikazana je vojska u pokretu, da bi se podignula herojska, bojna tenzija, a dijalozi unose živost u prezentaciju likova. (Tomasović, 1994: 20,21)

Proces pjesničkog preoblikovanja pripovjedne građe Marulić je intenzivirao razvedenim usporedbama, kojih u *Juditi* ima 17, a on ih naziva prilika. (Tomasović, 1994: 21) Te usporedbe služile su vizualnom prikazivanju psihološkog stanja. Njihova glavna funkcija jest prikazati apstraktne pojave u konkretnoj slici. (Skok, 1951: 225) Sljedeća usporedba Nabukodonozora s bjesnim psom nema uporište u biblijskom predlošku:

Kakoono kad bludi sobom simo, tamo,
bisan pas meu ljudi, pojti ne umi kamo,
ner se vrti samo ter ujisti preži,
onamo, ovamo, ciri se i reži:
tako t'ov, ki leži, mislieći, sasvima
ništare ne teži, a pokoja nima;
glavom svuda kima i sobom privraća,
posažmi očima da san se odvraća;
jere se navraća pečal ka ga krti,

ter skupost pribraća sve hteći odrti:
sve joj daj požri ča želi od svita,
li neće do smrti nigdare bit sita. (I, 93-104)

Marulić kao stilsko sredstvo koristi i pjesnički katalog, odnosno nabranje lica iz *Biblije* ili mitologije i povijesti. Prvi put koristi katalog kada navodi najprije šest biblijskih lijepih žena: Betsabeu, Dinu, Suzanu, Tamaru, Esteru i Dalidu, zatim pet antičkih žena: Dafnu, Siringu, Dijanu, Dijaniru i Helenu. Za sve tvrdi da nisu bile ljepše od Judite kada se ona nakitila pred odlazak Holofernu. Drugi put koristi katalog slavnih žena junakinja u šestom pjevanju. Navodi tri biblijske junakinje: Delboru, Jahelu i Sibiu, a zatim sedam antičkih junakinja: Paladu, Dijanu, Hekubu, Amazonke, Hipolitu, Pantasileju, Semiramidu i Atlantu. Uz njih je spomenuo i ratničke žene kod Sarmata, Cimbra i Spartanaca. Sve se te žene ne mogu mjeriti s junaštvom Juditinim. Treći put Marulić koristi katalog da bi bolje obilježio etičku tendenciju svoga epa. Želi odvratiti narod od pogubnosti neumjerena jela i pića. Popisao je u tom katalogu biblijske i antičke pijanice i izjelice. Ovih kataloga nema u biblijskom predlošku, a ne uključuju se prirodno ni u sam sadržaj epa. (Skok, 1951: 229,230)

U biblijskom predlošku navodi se da je Holoferno popio toliko vina kao nikada prije i da je ležao u besvjesnom stanju. Marulić tu rečenicu proširuje na nekih sedamdesetak stihova opisujući različite primjere o opasnosti pijanstva. (Lőkös, 2004: 62)

Raskoša obroka i vina ko srka
učini žestoka Antonija Marka:
silan po Rim trka vlastele koljući,
njih blago rastrka kuhačem dajući.
Toj ga potičući Kleopatra ljubi,
ženu pušćujući, po tom sebe izgubi. (V, 141-146)

Tehnika umetanja pojavljuje se u *Juditi* u većoj mjeri od trećeg pjevanja jer tada u priču ulazi glavna junakinja. Scena urešavanja Judite preoblikovana je u odnosu na predložak. U biblijskom predlošku dominira genealogija. (Zlatar, 2002: 55) Judita kao žensko biće u Marulićevu se spjevu zamjećuje samo onda kada je to u funkciji glavne narativne poente, smaknuća Holoferna. Samo načas dobiva aureolu ljepotice, ali tu se vidi da je amplifikacija

biblijskog teksta uvjetovana isključivo literarnim razlozima. (Tomasović, 1994: 33,34) Primjer opisa Juditinog uređivanja u epu i u Bibliji:

Toj rekši, izvi se iz vriće i vodom
po puti umi se i namaza vonjom.
Splete glavu kosom, vitice postavi,
kontuš s urehom svom vazam na se stavi;
s ošvom ruke spravi, uši s userezmi,
na nogah napravi čizmice s podvezmi.
S urehami tezmi, ča mi je viditi,
dostojna bi s knezmi na sagu siditi;
i jošće hoditi na pir s kraljicama
i čtovana biti meu banicama.
Zlatimi žicama sjahu se poplici,
a trepetljicami zvonjahu uvici;
strahu zlati cvici po svioni sviti,
razlici, ne rici po skutih pirliti,
Svitlo črljeniti ja rubin na prstih,
cafir se modriti, bilit na rukavih
Biser i na bustih, i sve od zlatih plas
sjati se na bedrih prehitro kovan pas..... (IV, 79-96)

Svuče sa sebe kostrijet, skide udovičke haljine, opra vodom tijelo, namaza se mirisavom mašću, počešlja kosu i stavi prijevjes na glavu, odjenu se u svečane haljine u koje se odijevala dok je još živio njezin muž Manaše. Obu sandale, metnu narukvice, ogrlice, prstenje, naušnice i sav nakit: uresi se što je mogla ljepše da bi očarala oči ljudi koji je budu gledali. (Jdt, 10, 3-5)

„Shvaćanje kršćanske vjere stupa u starozavjetni tekst kada se Marulić poziva na Duha Svetog u moralno motiviranim stihovima *Judite*. Karakterniju integraciju nalazimo na kraju epa kada pjesnik piše o skepticizmu Betulijanaca poslije Juditine smrti. U biblijskom tekstu nema traga tom skepticizmu, piše se o tome da sinove Izraela u doba Judite i još dugo vremena poslije njezine smrti nitko nije uznemirio.” (Lókös, 2004: 63, 64) U nastavku slijede kraj spjeva i kraj biblijskog predloška:

Tko će sad pomoći?
Timi žutki voći svi se pokladahu,
take tužbe moći k sartcu privijahu,
tako žaleć stahu. Osmi dan kad pride,
svi jure mučahu, svak na stan otide.
Sila ne izide koja bi zadila
sela ali zide sinov Israila,
dokla je živila Judita na saj svit,
zemlja je u mir bila i potom vele lit.
Dan u ki bi dobiti Oloferne htiše,
svećen je vazda bit od tih ki dobiše,
dokla ne podbiše pod jaram svu šiju,
pokol umoriše s proroci Mesiju.
Komu poklon diju, bogu, spasu momu,
jere konac viju počitan'ju tomu,
Juditi u komu slava će biti dokol
svoti zemaljskomu počne gorit okol.
Ako li daj dotol dokla zemlja ova
bude na karte sfolj slovinjska čtit slova.
Trudna toga plova ovdi jidra kala
plavca moja nova: bogu budi hvala
ki nebesa skova i svaka ostala. Amen (VI, 420-441)

U Juditino vrijeme, a i mnogo poslije smrti njezine, ne bijaše nikoga tko bi
zadavao strah sinovima Izraelovim. (Jdt, 16, 25)

Na samom kraju epa Marulić aludira na to da su uspomenu Judite i Juditine slave Židovi prekinuli odnosno zgriješili, ubivši Mesiju. No pjesnik je uvjeren kako nakon toga ispaštanje neće trajati dugo; pjesnik Marulić već proročki vidi kraj ispaštanja; to će biti vrijeme povratka Mesije. (Lőkös, 2004: 64) „Potpuno narušavanje kronologije, a u dobroj mjeri i logičke konzistentnosti same priče, nije odvrtilo Marulićeva autorskog pripovjedača da odustane od izricanja vlastitog suda. Na trenutak starozavjetni Židovi postaju Isusovim suvremenicima, čime se njihova uloga radikalno mijenja: od Izabranog naroda oni postaju izravni krivci za Isusovu smrt.” (Pšihistal, 2002: 178)

4.3. Alegorijsko tumačenje *Judite*

Marulićeva je *Judita* u hrvatsku znanstvenu i kulturalnu memoriju upisana kao prvi umjetnički ep na hrvatskome jeziku. Ono što se ustrajno održalo u književnoznanstvenoj recepciji *Judite* i postalo stalno mjesto svih njezinih interpretacija jest teza o protuturskoj poruci ovoga spjeva. Misao kako Marulićev izbor pjesničke obrade starozavjetne historije o oslobođenju Betulije u trenutcima neposredne turske opasnosti pred Splitom nije bio slučajan, ponavljala se u mnogobrojnim varijacijama sve do danas. (Pšihistal, 2002: 153)

„Koincidencija između položaja male i na zemljovidnoj karti nepoznate Betulije okružene asirskim četama i Splita, pred čije su se slabo utvrđene zidine upravo 1501. godine, kada Marulić piše *Juditu*, zalijetali Turci, nudila se sama po sebi i činilo se kako ona ne zahtijeva dublje propitivanje.” (Pšihistal, 2002: 154)

Činjenica je da ovaj biblijski ep ne sadrži eksplicitnih tekstualnih smjernica koje bi mogle upućivati na antiturski ključ čitanja, ali ipak ne može se ni izostaviti mogućnost da Marulić govori o borbi Turaka i Hrvata. (Pšihistal, 2002: 155) „Davor Dukić malo opširnije piše o turskim aluzijama, navodeći opasku Ivana Slamniga, koji je upozorio da Marulićeva vojska ima i kršćansku, europski motivaciju: »U Marulićevu tekstu mogu se neka mjesta protumačiti kao aluzija na Turke; riječ je uglavnom o onima koja su ili nadopuna ili osobita varijacija biblijskog predloška. U tom se smislu najčešće ističe vrlo dugačak opis asirske vojske, kojega nema u biblijskom tekstu i za koji se pretpostavlja da ga je Marulić sastavio na osnovi poznavanja onovremene turske vojske. Ivan Slamnig, međutim, primjećuje da Marulićev iskustveni predložak nije isključivo turska vojska, jer: 'konjanici sviraju leut, javno piju, zastava im bjelocrvena, što su ugarsko-hrvatske boje, a ne turske ili mletačke, feudalni dostojanstvenici zovu se baruni, baš kao i u francuskoj viteškoj epici. Samo pak umetanje dugačkog opisa prije se može shvatiti kao ustupak klasičnoj poetici, koja poznaje takve opise i na koju se Marulić u posveti poziva, nego kao aluzija na ratnu stvarnost.« (Lőkös, 2008: 192) Vidimo, prema tome, da su se i jedini tekstualni pokazatelji pokazali i kao najslabije argumentacijsko uporište u dokazivanju Marulićeve protuturske intencije. (Pšihistal, 2002: 161)

Uzme li se u obzir da mnoštvo usporedaba Marulićeva epa potječe iz antičke kulture, tada i prethodno navedene primjere moramo shvatiti ne doslovno, nego kao pjesnička sredstva koja

Marulić rabi u skladu sa svojim shvaćanjem renesansne književne teorije o imitaciji. Stvarajući kataloge i usporedbe u svojoj *Juditi*, na temelju spomenutoga pjesničkog načela, Marulić je rabio i ostale biblijske motive, ne samo one koji se nalaze u *Knjizi o Juditi*. Sve je to postalo integralnim dijelom kompozicije epa koju moramo uvijek promatrati kao cjelinu, kao zatvorenu strukturu. (Lőkös, 2008: 193)

Ako Marulić nije ostavio eksplicitne smjernice koje bi upućivale na antiturski ključ čitanja, znači li to da ga ovaj tekst uopće u svojoj prvotnoj semantičkoj postavi ne posjeduje? Marulić, u nizu svojih djela o Turcima govori posve otvoreno i bez upotrebe alegorijskog modusa, dok o tome, u *Juditi* nema ni traga. (Pšihistal, 2002: 156) Tomasović navodi kako su *Molitva suprotiva Turkom* i *Tužen'je grada Hjeropolima* sastavi u kojima pjesnik zbori slijedom svojih domoljubnih i vjerskih osjećaja i njih treba upisivati u rodoljubnu tematiku, a ne *Juditu*, što je drugačijeg poetičkog podrijetla. (Tomasović, 1999: 145)

Većina književnoznanstvenih interpretacija pronalazi u *Juditi* alegorijsku postavu. Međutim, ona se pronalazi u detektiranju ukupne komunikacijske situacije, a ne pronalazi svoje dobro argumentirano uporište u tekstu. (Pšihistal, 2002: 158) Često se spominje i usporedba *Molitve suprotiva Turkom* s molitvom puka jeruzalemskog u drugom pjevanju *Judite*. Opisivanje nesreća i straha puka može se poistovjetiti. Međutim, jasno je da je u pitanju ratno stanje i da se logično mogu pretpostaviti iste strahote koje pogađaju dva različita naroda. U primjeru slijede dijelovi molitve puka jeruzalemskog i dio *Molitve suprotiva Turkom*.

Vidiš li kako ov po svitu tekući,
lovi krvavi lov, derući, koljući,
i grade orući? (II, 153-155)

....

Nedaj da se izbavi milih sinak mati,
ter se ne zadaci, ne moguć gledati
gdino jih vezati svih budu žestoko,
i bijući peljati u ropstvo daleko. (II, 161-164)

Luge, sela, grade popliniv s'žegošem
muže, žene, mlade svezav povedoš.
Ubiše junake koji se rvihu,

a ine nejake u sinžir vedihu.

Sinke porubiše od krila materam,

i jošće činiše njih vašćine kćeram. (*Molitva suprotiva Turkom*², 5-10)

Ako se u djelu ne radi o protuturskoj tematici, o čemu je onda riječ, odnosno što to *Judita* predstavlja? Marulić je u ovoj biblijskoj knjizi mogao naći jasnu i nedvosmislenu prezentnost kršćanske teologije povijesti, kao i poruku spasenja. Kada Akior objašnjava u Holofernovu taboru Božju moć, iz stoga slijedi jasna poruka: nitko ne može pobijediti Božji narod dok on ne sagriješi. Juditino djelo posve je jasna i nedvosmislena obznana Božje moći, a ona kao žena i k tomu još udovica, upravo je idealan medij na kojemu se može očitovati Božja snaga. (Pšihistal, 2002: 171,172)

Marulićev je izbor ove starozavjetne priče mogao biti vođen još jednom težnjom: starozavjetne likove pretvoriti u imitabilne modele koji se mogu nasljedovati jednako kao i oni novozavjetni. Judita, njezine personalne osobine i sve ono što je prethodilo njezinu junačkome činu, moglo je poslužiti kao model koji će služiti kršćanima svih vremena. Pripustiti Juditu pod vlastitu "strihu", što Marulić zagovara u posveti Balistriliću, konačna je svrha Marulićeva pjesničkog pothvata. Prihvatiti Juditu pod svoju strihu znači nasljedovati Juditu kao uzor i primjer, utjelovljenje kršćanskih kreposti. (Pšihistal, 2002: 173-183)

Sržna je poruka biblijske *Knjige o Juditi* odgovor na dvojbe između kreposti i poroka i na vjekovno pitanje zašto je sudbina oholih i poročnih u ovom životu bolja, iako na kraju Bog izbavlja i proslavlja ponizne. Marulić je vjerojatno u Juditi prepoznao veoma prikladnu alegoriju *militis Christi*: idealizirani lik svete, poštene junakinje koja je utjelovljenje ideala kreposti, pobožnosti i junaštva. Pod izrazom *miles / militia Christi* ne misli se na militarističke tendencije i borbene pokrete protiv poganstva ili nevjernika, nego na vjernički život u Kristovoj službi, na stil stroge osobne pobožnosti, na borbu protiv zla, nasljedovanjem Krista i življenjem evanđeoskih vrednota. (Jozić, 2002: 191)

² Svi navodi iz *Molitve suprotiva Turkom* donose se prema: Marulić, Marko. 1970. *Judita, Suzana, pjesme*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 4, priredio Ivan Slamnig: Zagreb: Matica hrvatska.

5. *Molitva suprotiva Turkom*

Marulićeva *Molitva suprotiva Turkom* pripada u njegove rodoljubne pjesme. Ona je jedan od najboljih pjesničkih odraza protuturskih tekstova raznih vrsta. (Tomasović, 1999: 145) U njoj pjesnik očajava nad prizorima patnje koji ostavljaju ravnodušnima svjetovne vladare, a ponajviše papu. (Jelčić, 1997: 30) Marulić je tim djelom začetnik hrvatske antiosvajačke patriotske poezije. (Franičević, 1983: 229) Međutim, treba napomenuti da je i Marulić imao uzore po kojima je nastalo ovo djelo. Razlika je samo u tome što je njegova *Molitva* poetski izražajnija.

5.1. Opasnost s istoka

U Marulićevo vrijeme strah od Turaka sve više prodire na zapad. Nakon što je turska vojska pokorila Bosnu (1463.), sve su češće turske provale u Hrvatsku. Godine 1493. Turci su pobijedili vojsku bana Derenčina na Krbavskom polju. O tome svjedoči *Zapis popa Martinca* u kojem govori kako su Turci palili crkve, tukli i odvodili narod u ropstvo. Prodor turske vojske opisuje splitski nadbiskup Bernardo Zane koji na crkvenom saboru opisuje strahote koje su Turci činili na svojim pohodima prema Zapadu. Također o strašnoj stvarnosti progovaraju elegije (Juraj Šižgorić u *Elegiji o smrti dvojice braće*), poslanice, privatna pisma i javni govori poznati pod zajedničkim nazivom *antiturcica*. (Šundalić, Pepić, 2011: 434, 435)

U to je vrijeme život u Splitu bio težak i nije ulijevao nimalo sigurnosti. U gradu su izbijali nemiri, dolazilo je do unutrašnjih razdora, a pred gradskim vratima čuo se topot turskih kopita. Pjesnik Božičević u svojim pjesmama donosi nekoliko detalja u kojima spominje turske napade, klasnu borbu u gradu, gradnju bedema, napad kuge, veliku tursku ofenzivu, itd. Granice su i dalje bile vrlo nemirne bez obzira na to što je bio sklopljen mir između Mletaka i Turaka. Mleci nisu htjeli da gradovi padnu od turske ruke, ali nisu slali ni dovoljno pomoći. Njihova je diplomacija težila za tim da održe ravnotežu koja im je najviše koristila. SPLICANI su branili svoj grad, stražarili su i danju i noću, posuđivali novac za plaće vojnika, za popravak zidina. Razumljivo je da je u takvu vremenu Marulić osjetio potrebu da se na svoj način uključi u istu borbu. Njegove pjesme *Molitva suprotiva Turkom* i *Tužen'je grada Hjerolimima* nesumnjivo aludiraju na Split i Dalmaciju i strah koji je tada vladao. (Gligo, 1983: 143-152)

5.2. Uzori i nasljednici

Svojom pojavom Turci nisu djelovali samo na društveno-politički život Europe; svojim ulaskom na europsko tlo ušli su i u književnost Europe. Stvorili su novi humanistički žanr s prepoznatljivim toposom karakterističnim za različite književne vrste i podvrste pod skupnim nazivom: *antitursica*. (Paljetak, 2002: 334)

Marulićeva *Molitva* nije bez prethodnika ni na humanistički učenoj strani, ni na začinjavskoj, pučki nevještoj pjesničkoj strani. S te prve uzor mu je *Elegija o pustošenju Šibenskog polja* Jurja Šižgorića. Ta mu elegija nudi korpus pjesnički već uobičajenih slika turskog pustošenja na koje se mogao osloniti i u svojem djelu. U toj pjesmi Šižgorić donosi nekoliko detalja koji će se javiti i kod Bernarda Zane, Marulića i drugih: pustošenje polja, zlostavljanje ljudi, oskvrnuće hramova itd. S druge, začinjavačke strane, Marulić vjerojatno na umu ima pjesmu *Spasi, Marije, tvojih vernih*. Ona je zapravo pra-molitva suprotiva Turkom. Važna je i podudarnost pojedinih mjesta Marulićeve *Molitve* i *Zapisa popa Martinca* iz Grobnika u kojem spominje i opisuje poraz na Krbavskom polju 1493. godine. Ta sličnost može pomoći u određivanju vremena nastanka Marulićeve *Molitve*. *Molitva* Betulijanaca u *Juditi* u nekim svojim stihovima podsjeća na Marulićevu *Molitvu*, a poznato je da je *Juditu* napisao 1501. Prema tome, *Molitva suprotiva Turkom* nastala je između 1493. i 1501. Dakle, ona je bila svojevrсна priprema za pisanje *Judite*. Skladajući *Molitvu* svladao je on željenu sintezu visokog i niskog stila, za koju se svjesno opredijelio odlukom da piše stihovima po običaju začinjavaca i klasičnih pjesnika. (Paljetak, 2002: 335-338)

Marulić je svoju *Molitvu* vjerojatno ponio u Rim kad je hodočastio, ciljajući njome na brojne našijence, na papu Aleksandra VI. i vatikanske krugove. To je vjerojatno i razlog ispisivanja akrostiha. SOLUS DEUS POTEST NOS LIBERARE DE TRIBULATIONE INIMICORUM NOSTRORUM TURCORUM SUA POTENTIA INFINITA. U prijevodu bi značilo: *Samo nas Bog sa svojom bezgraničnom moći može spasiti nevolja što su nam ih prouzročili naši neprijatelji*. Lako je odgonetnuti čemu pjesma na dva jezika. Dakle, imamo pjesmu na hrvatskom i akrostih na latinskom. *Molitva* je kao pjesma namijenjena hrvatskom narodu koji je strahovao od turskih napada. Latinski akrostih upućen je onima koji vjeruju u Boga i od kojih se očekuje pomoć. Noseći djelo u Rim, Marulić je želio privući pozornost pape i eventualno njegovu pomoć. Akrostih predstavlja stup oko kojega bi se morala otkupiti kršćanska Europa u borbi protiv Turaka. (Paljetak, 2002: 338-340)

Turci svojim provalama i ratnim napredovanjem ubrzavaju domino-efekt pada brojnih gradova obrane i sve veći stupanj nesloge europskih vladara, što izaziva spontani oblik brojnih novih protuturskih glasova. (Paljetak, 2002: 345) „Hrvatski intelektualci i pisci aktivno su sudjelovali u diplomaciji i u borbama protiv Turaka, drugi su pisali o Turcima i protiv njih, a treći su aktivno sudjelovali u borbi protiv Turaka i pisali o njima.” (Šundalić, Pepić, 2011: 435) Protuturski glasovi koji će se referirati na Marulićevu *Molitvu* ili njezine elemente su, na primjer, Trogiranin Frano Andreis, tj. Trankvil Andronik u pjesmi *Molitva Bogu protiv Turaka*, zatim Petar Zoranić u svojim *Planinama* uvodi pastira Marula koji parafrazira Marulićevu *Molitvu*, Petar Lucić piše svoju *Molitvu Bogu suprotiva Turkom*. Slovenac Primož Trubar piše svoju *Pejsen zuper Turke* iz čega vidimo da je prostor recepcije te teme proširen i na slovenski protestantski prostor. (Paljetak, 2002: 345,346)

Marulićeva *Molitva* stoji kao središnje djelo na koje se svi referiraju, preuzimaju već ustaljene slike i dijelove. Svi pišu o istoj tematici, neki pjesnički uspješnije, neki ne, ali s istom porukom - samo je molitva Bogu mogućnost utjehe u ratnim vremenima koja su vladala. Naravno, pjesmama antiturske tematike htjela se privući pozornost i pomoć vladajućih i pape koja je uvelike bila potrebna, a nije stizala. Moguće da je cilj pisaca antiturske tematike bio napisati što više takvih molitava, samo da bi netko reagirao. Uistinu je strašna situacija kad u Splitu, koji je bio okružen s dvije strane, Mlečanima i turskom vojskom, ne preostaje ništa drugo nego moliti se Bogu jer oni koji konkretno mogu pomoći za to nisu raspoloženi.

5.3. Molitva u *Molitvi*

U vremenu kada Turci osvajaju i napadaju jedino oružje Hrvata i Slovenaca ostaje *molitva*, dakle pisati o turskim zlodjelima, pisati protiv nevjernika i osvajača, pa čak i moliti se protiv neprijatelja. (Šundalić, Pepić, 2011: 437)

„Sastavnice koje konstruiraju molitvu su: 1. onaj koji moli, 2. Onaj / ono kome se moli i 3. molitvoslovni sadržaj. Pošiljatelj molitvene poruke je čovjek-vjernik, njezin je primatelj uvijek u konačnici Bog, a molitvoslovni je sadržaj poruka koja i na racionalnoj i na emocionalnoj razini (pamet i srce) podrazumijeva predavanje Njemu.” (Šundalić, Pepić, 2011: 438) Tekstom *Molitve* pjesnik progovara o molitelju koji se u prvom stihu pojavljuje singularno (ja), a u drugom pluralno (mi). Singularni lirski subjekt nije bezimeni jer u najstarijem

sačuvanom prijepisu *Molitve* naslov glasi *Gospodin •M •M• protiua Turchom*. Dakle, ako se to poveže s prvim stihom, vidimo da se lirski subjekt (moj) odnosi na Marka Marulića. Kolektivnost molitve vidi se u drugom stihu gdje singularno *ja* postaje pluralno *mi*. (Šundalić, Pepić, 2002: 439)

Svemogi Bože moj, kim svaka postaju,
odvrati jur gnjiv tvoj, ter pomiluj naju. (*Molitva suprotiva Turkom*, 1-2)

Lirski se subjekt obraća Bogu molitvom prošnje neposredno i posredno. Neposredno se apostrofira Bog, a posredno Gospa. (Šundalić, Pepić, 2002: 440) U sljedećim stihovima vidi se neposredna i posredna molitva prošnje:

Dostojno jest da mi za grih zla patimo,
da milosrdan si ti, zato te molimo:
E Bože, odnesi jur taj bič od naju,
a na njih nadnesi kino te ne znaju. (*Molitva suprotiva Turkom*, 53-56)

I ti, Gospe mila, moli sinka za nas,
koga si rodila ne zgubiv divstva glas;
na pristan moleći za sve duhe svete,
da Bog, nas mileći, odbije proklete,
i tvrdost pribije priljutih srdac njih,
ali jih pobije da ne ginemo s njih. (*Molitva suprotiva Turkom*, 163-169)

Možda upravo posredništvo Majke Božje govori i o velikoj nemoći koja je tada vladala. Dakle, Marulić ne zaziva samo Boga, nego i Majku Božju. Ako Bog slučajno ne pomogne u tim teškim vremenima, poslušat će Majku Božju i donijeti spas narodu. Pomoć se traži na bilo koji način i Marulić ništa ne prepušta slučajju.

Marulićeva molitva prošnje nastaje iz dubokog uvjerenja da će prošnja biti i realizirana jer se molimo onome koji nam može dati ono što tražimo. U tom se spominje Božja moć i jakost, krepost, srdžba te Gospino bogoroditeljstvo. U plodnoj se molitvi traženo dobiva, a molitelj na tome zahvaljuje. Za *Molitvu suprotiva Turkom* ne može se reći da je riječ o plodnoj molitvi jer se

ne zna je li prošnja realizirana, a izostaje i zahvala. Međutim, ipak se neizravno vidi da ako je Svevišnji pomogao njima, da će tako i nama. (Šundalić, 2002: 68)

Sadržaj molitve. Marulićeva *Molitva* jasno određuje sadržaj, ali koji je izrečen na neuobičajen način u odnosu na dopreporodne molitvenike. U njima se obično govori o molitvi za nekoga, ali ne i o molitvi protiv nekoga. Razlozi tomu vjerojatno su prodori Turaka koji noseći islam postaju vjerski neprijatelji, a brojni apeli za pomoć Europi neuspjeli su pa se ljudi jedino mogu okrenuti molitvi protiv neprijatelja. (Šundalić, Pepić, 2011: 441) U takvoj se situaciji čovjek u svojim molitvama nije mogao moliti za neprijatelja, jer on nije bio bilo koji neprijatelj. Zato nastaje obrazac molitve protiv, jer neprijatelji su bili - Turci. (Šundalić, 2002: 67)

Akrostih u Marulićevom djelu predstavlja također jednu vrstu molitve. Riječ je o tipu molitve kojom se molitelj kaje za svoje grijehe i traži milost od Boga. Marulić je vjerovao u snagu molitve i njezinu vrijednost u svakoj nevolji pa tako i tijekom provale Turaka. (Paljetak, 2002: 341) Osim akrostiha na latinskom, u Marulićevu je *Molitvu* uključen katalog starozavjetnih posrednika, a stihovi predstavljaju razvijenu pjesničku kompoziciju pisanu dvostruko rimovanim dvanaestercem. (Šundalić, Pepić, 2011: 445)

5.4. Sloj turskih zlodjela

„*Molitva suprotiva Turkom* konstruira se u tri sloja (pobožno-pokajnički, domovinski, osobni) u stanovitoj sintezi, vjerovanju u izmoljenu svevišnju intervenciju kao jedino utočište u proročki sudbonosnim trenucima.” (Tomasović, 1999: 145) Paljetak tomu dodaje da je strukturirana po načelu koje bi se moglo karakterizirati kao sloj molitve - sloj opisa turskih zlodjela. (Paljetak, 2002: 342)

Nakon početnog obraćanja molitvom u pjesmi slijedi opis turskih zlodjela, govori se o sili i strahu koji izazivaju:

U temple sve svete konje uvajaju,
prilike propete pod noge metaju.
Svite, u kih tebi služba se činjaše
raskrajati sebi u kovadih jaše.
Pehare kovaše od kaležev tvojih,

i još pokovaše pase sabalj svojih.
Oto, ča je gore, divstvo oskrvniše
divic, ke pokore čineći, služiše;
ter dicu neumiću obrizav, tiskoše
u veću nesriću ner kih posikoše! (*Molitva suprotiva Turkom*, 15-24)

Ponovno se apostrofira Bog, nakon čega opet slijedi popis njihovih zločinstava, te napomena o onima koji se protiv njih bore. Marulić potom zaziva Bogu i moli ga da otpusti naše grijehe, da ne pogubi ostatak kršćana:

A ti Gospodine, grihe jur otpusti,
da puk tvoj ne zgine, jur milost na nj spusti.
Rači se smiliti, slomi mač poganski,
ne daj pogubiti ostatak krstjanski.
Eve smo rojen'je, da ti s' naš spasitelj;
proda nas zgrišen'je, da ti s' otkupitelj. (*Molitva suprotiva Turkom*, 47-52)

Nakon toga Marulić upozorava na opasnost koju Turci predstavljaju, navodeći još jednom njihova zlodjela sugestivno apostrofirajući Boga i nagovarajući ga da pomogne:

sve će, diju, podrit, a puk tvoj pobiti.
Ispunit toj hteći, nigdar ne pristaju,
jednih zavodeći, družih pobijaju.
Bijući primaju kasteli, gradove,
tako t'sve obladaju priljuti lavove.
Uteći prid njih zlom jur nimamo kuda,
ner pod tvojim krilom ki kraljuješ svuda.
Lahko sve njih sile ti moreš ustavit,
ke su odlučile s tobom nas rastavit. (*Molitva suprotiva Turkom*, 60-68)

Marulić traži Božju pomoć, obrazlažući to činjenicom da ni jači narodi nisu u takvoj borbi mogli bez nje pobijediti. Priznajući grijehe učinjene protiv Boga, on ponovno zaziva njegovu pomoć, moleći da se i ovaj put smili svom puku, kao što je to činio i prije u sličnim

opasnostima, navodeći za to niz kataloga, od lokalnih do klasičnih biblijskih. (Paljetak, 2002: 343) Primjer jednog biblijskog kataloga:

Ukaž' još, Bože moj, kakono i tada,
kad Ksara kralj u boj vojask vodi stadam
rat čineć puku tvom, puku Izraila,
s oružjem i s mnoštvom sminim u taj dila.
Kih desetsto tisuć, trista koles biše,
posla ti strah moguć i pleći obratiše.
Ozrit se ne smiše, a sam kralj za njimi,
s kim jih malo biše, sikuć prosti svimi. (*Molitva suprotiva Turkom*, 121-128)

Molitva se nakon toga intenzivira ponovnim prisjećanjem na turska zlodjela i na trajnu vjernost puka. Marulić na početku djela spominje majku i *dicu* koja u ponovljenom zazivu postaju *dičica, sestrica, bratac*. Takvim umanjenicama želi djelovati na europske vladare, ali i na srce Božje, odnosno Majke Božje jer se završni stihovi obraćaju upravo Njoj. (Paljetak, 2002: 343)

Ti nas, Gospe, brani pridav sinku tvomu,
u vas smo ufani, a ne u inomu;
a paka odbivši od nas nevirnike,
gori nas primivši, spasite u vike. Amen. (*Molitva suprotiva Turkom*, 169-172)

Izuzmu li se dijelovi koji pripadaju molitvenom zazivu i prošnji, *Molitva* se može grupiranjem podijeliti u nekoliko sekcija. Najbrojnija je ona u kojoj se nabrajaju turski zločini, zatim manja u kojoj se govori o turskoj brojčanoj nadmoći i sili. Uzroci turskim zlodjelima izneseni su u najmanjoj sekciji pjesme, a u osnovi im je počinjeni grijeh, sagrešenje prema Bogu koji se zato rasrdio te kažnjava i ubija narod pomoću Turaka. Katalogima koje Marulić smješta u svoju *Molitvu* želi objasniti Bogu kako je on naš Spasitelj i On nam treba pomoći na isti način kako je pomogao drugima. (Paljetak, 2002: 343,344)

6. *Tužen'je grada Hjerolim*

Ova pjesma pripada također u rodoljubnu Marulićevu poeziju, kao i *Molitva suprotiva Turkom*. *Tužen'je grada Hjerolim* Marulić piše vjerujući da i dalje postoji nada u mogućnost sloge među kršćanima. On prividno misli na Hjerolim, ali čim se sjeti Turaka u splitskom polju, vraća se u svoj grad. (Franičević, 1983: 229) U pjesmi se grad Hjerolim, koji predstavlja figuru Marulićeve ugrožene domovine, obraća papi tražeći od njega da pozove europske vladare u zajednički rat protiv Turaka. (Tomasović, 1999: 147)

6.1. Jedinstvo Europe

U podnaslovu vidimo da Marulić ukazuje na kršćansku razjedinjenost: „Moleći papu da skupi gospodu krstjansku, ter da ga oslobodi od ruk poganskih.”³ Poruka u podnaslovu govori i o Marulićevu nespokoju s obzirom da i dalje pokušava privući pozornost vladajućih da uspješno organiziraju borbu protiv Turaka. Za razliku od *Molitve*, u *Tužen'ju* kao da Marulić nema više toliko elana za borbu i posljednjim atomima se obrušava čak i na papu. Vjerojatno je bio i razočaran u kršćanskog poglavara jer on je taj koji bi trebao brinuti za kršćanski narod. Marulić kao vrlo pobožan čovjek koji je svoj život posvetio vjeri, vjerojatno ne može više držati u sebi ljutnju i bijes jer nitko više ne pomaže pa se zato i prijeti papi.

Kombol piše da se Marulićeva hrvatska poezija ne razlikuje od naše pučke i anonimne pobožne poezije s kraja srednjeg vijeka osim po Marulićevoj istaknutijoj ličnosti. (Kombol, Prosperov Novak, 1992: 60) Tomasović brani Marulića tako što sama njegova pjesma *Tužen'je grada Hjerolim* pokazuje kako je Marulić bio humanistički obrazovan. Bez takve naobrazbe, Marulić ne bi imao pregled europske političke situacije. (Tomasović, 1999: 148) Opet vidimo katalog kod Marulića, kad nabraja narode i gradove:

Pak zovi od Španje kralja primoguća,
a zatim ne manje božjom ljubvom vruća.
Pokol Granate vlast Bog mu je dal podbit,
dat mu će jošće čast i ostalih dobit.
Zov' France kralja pak, zovi Inglitere,

³Svi navodi iz *Tužen'ja grada Hjerolim* donose se prema: Marulić, Marko. 1970. *Judita, Suzana, pjesme*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 4, priredio Ivan Slamnig: Zagreb: Matica hrvatska.

svaki je od njih jak prognat puk nevere.
Čehe zov' i Ugre, svi da s tobom budu,
poganin da umre, a ti da dobuđu.
Zov' latinske kneze, prit će na službu tvu,
ne dim za pineze, da svi za viru svu.
Bnetašku Gospodu zov', tere će s tim dojt,
po kopno i po vodu kino su smini pojt.
Morem gospoduju na kopno s vojskom steć,
viteški vojuju vazda pravdu čineć.
Slišati će tebe napolitanski kralj
i pridat će sebe i kraljevstva Sandalj.
Milan na pomoć tvu i Ferara će dojt,
i Fiorenca moć svu skazati neće ojt.
Mantua s' Zenovom i Pinmont jošće vas
s družbom će biti tom kad ti rečeš, taj čas. (*Tužen'je grada Hjerzolima*, 49- 68)

Treba obratiti pozornost na Marulićevo apostrofiranje španjolskog monarha s aluzijom na zauzeće Granade i svršetak rekonkviste i taktičko veličanje Venecije za koju govori da u svemu pravedno odlučuje. Iz svega navedenoga bilo bi teško ne vidjeti humanističku obaviještenost. U nabranju naroda i država pjesnik je versifikatorski spretan i pokušava to kataloško mjesto što više srokovno osvježiti. (Tomasović, 1999: 149) Marulić je zaokupljen idejom jedinstva Europe u borbi protiv Turaka. Hrvatska je postala granica koja je branila čitavu zapadnu Europu od prodora Turaka. To veliki vladari ne vide. Misle, dok god rat nije kod njih, da se nemaju o čemu brinuti. Marulić kao veliki humanist ima veliku želju skupiti sve zemlje i gradove da bi se Europa ponovno ujedinila u Kristu i borila za kršćane: „U govoru o jedinstvu Europe moguće je povući određene paralele između Europe Marka Marulića i suvremene Europe kao između njegova odnosa prema Europi te odnosa njegovih današnjih sunarodnjaka. U njegovo je vrijeme Europa bila politički i vjerski rastrgana, a započeo je proces ubrzane kulturne dezintegracije. U takvoj situaciji Marulić se predstavlja kao humanist koji zaziva jedinstvo Europe, ukazujući na vjeru u Krista kao temelj Europe.” (Parlov, 2009: 300)

6.2. Molitva i gnjevna opomena

Molitvu obično konstituiraju, kao što je već bilo rečeno, tri sastavnice: molitelj, onaj kome se moli i molitvena poruka. U *Tužen'ju grada Hjerzolima* molitelj je grad. On se obraća

Bogu, dakle, onome kome se moli. Grad na početku apostrofira Boga kojemu želi izreći sve nevolje koje su ga snašle. Govori kako je on sveti grad, ali sada u njemu vladaju pogani:

sam ja, oni grad prisveti,
u kom sin božji sta; sad stoje prokleti.
Poganska sila mnom vlada sa sve moći,
a ni ga sam sobom ki me će pomoći.
Zato potribu mu plaćući pročitam,
O Bože, milost tvu u tom punu pitam,
da mi daš izreći sve moje nevolje,
jeda mogal steći budem stan'je bolje.
O puče krstjanski, kako mož' trpiti,
da će skot poganski vrhu mene biti? (*Tužen'je grada Hjeropolima*, 1-10)

Grad spominje svoju prošlost, u njemu je rođen Spasitelj koji je za nas prolio svoju krv kako bi nas oslobodio. Sada po gradu hodaju pogani:

Sad po pjace moje narod kleti hodi,
kino blude svoje nigdar ne ohodi.
De, puče krstjanski, promisli i gledaj,
tere skot poganski da mnom vlada ne daj! (*Tužen'je grada Hjeropolima*, 31-34)

U pjesmi se grad obraća i papi kojega opominje zašto ne pomogne i zašto to sve dopušta. Molitvena poruka koja vlada cijelom pjesmom odnosi se na papu. On treba vidjeti sve te strahote i skupiti europske vojske da obrane grad od Turaka. Ova pjesma ne predstavlja običnu naricaljku koja samo iznosi patnje, nego i nosi stanovitu poruku, stanoviti aktivizam. To se pogotovo može vidjeti u prijetnji koju Marulić izriče papi:

Ja mnju, ti ni šala ča diju: Petrov hram
bit će konjem štala, a Rim stanišće nam
Poni ćeš ti rob biti, a ne Crikve vojnik,
taj te će grom ubiti, ne išćuć gromu lik.
Razbluda će t'otit raskošna živin'ja
blago na manje prit Crikvina imin'ja.

Na te će se razbit prite takove trisk;
o, kolik će tad bit puka šogor i visk! (*Tužen'je grada Hjerzolima*, 89- 96)

Marulić je svjestan da ako Turci pobijede Hrvate, da su sljedeći na redu svi ostali narodi. Lako će oni pretvoriti Rim u zimovnik za stoku. Ova pjesma trebala bi služiti kao upozorenje ostalim narodima, odnosno kako Franičević kaže, treba poslužiti kao „posljednji memento Zapadu.” (Franičević, 1983: 229)

A sad znaj: kad gori susida tvoga stan,
na tom je da izgori i tvoj od onu stran. (*Tužen'je grada Hjerzolima*, 87-88)

Na kraju Marulić, jako nezadovoljan i iznerviran zbog papinog kolebanja, gnjevno opominje:

Jur se veće ne lin', jure gani sobom,
ča imaš činit, čin, vas svit će pojt s tobom.
Krzmajuć otide vrime, da ne škoda,
jer opet ne pride takova prigoda.
Mornar je on hitar ki tuđ'je jidro da
kad vidi svoj vitar, ter jidreć gre tada.
Tako, svet oče, ti ne lin'se ozoja,
da te poštimo mi kako se dostoja. Amen. (*Tužen'je grada Hjerzolima*, 115-122)

Marulić poručuje papi da će svi narodi poći za njim samo ih treba okupiti. Ne treba gubiti vrijeme jer sad je odlična prilika da se svi skupe. Tu Marulić donosi i usporedbu s mornarom. Brzi je mornar onaj koji kada vidi da tuđe jedro uhvati svoj vjetar, da tada isto i on svoje prilagodi tom vjetru. Dakle, treba se brzo djelovati i brzo sve okupiti jer ovo su posljednji trenutci za obranu od Turaka. Kao i svaka molitva, tako i ova završava s *amen*. Sve što je navedeno u tužbi završava sa značenjem *amena*: tako neka bude.

7. *Suzana*

Suzana ne pokazuje epsku širinu kao *Judita*. Ona je zapravo poema kraćega daha, parafraza jedne napete zgone povezane s prorokom Danijelom. Ima 780 stihova, otprilike trećinu

Juditinih. Nedostaju joj i druge tvorbene pretpostavke epa, naracijske i kompozicijske. Čini se da autor nije bio pripravan za veću razradu kratke, ali u *Bibliji* vrlo efektno oblikovane epizode prorokova života. Iz invokacije se vidi da je nastala nakon *Judite*. Vjerojatno su zadovoljstvo i uspjeh Marulićeve *Judite* naveli pjesnika da se lati nove biblijske parafraze, no kao da nije imao dosta volje da zamisao razradi i izvede do kraja. Međutim, to ne znači da *Suzana* iznevjerava pjesnička mjerila jer je u nju Marulić unio dosta lirske osjećajnosti. (Tomasović, 1999: 219,220) Priča o *Suzani* nije u biblijskom predlošku ispričana dramatično kao priča o *Juditi*, ali je Marulić osjetio draž apokrifne priče koja može zaintrigirati čitatelja i pokrenuti njegove emocije. (Celigoj-Grimani, 2004: 112)

7.1. Molitva u *Suzani*

Marulić je iz starozavjetne *Knjige proroka Daniela* uzeo vrlo ozbiljan događaj iz života Suzane, Joakimove supruge, koju su dva starca ucjenjivala, i kad nije htjela pogaziti svoju žensku čast, optužili su je da je bludničila s nekim mladićem. Sud ju je osudio na smrt kamenovanjem. U presudnom trenutku, dok su je vodili na stratište, Duh je Božji nadahnuo mladoga Daniela i on je na ponovljenom suđenju dokazao da su starci lagali tako da je i jednog i drugog pitao pod kojim su drvetom vidjeli Suzanu s mladićem. Naravno, njihovi odgovori bili su drugačiji i dokazano je da je Suzana nevinna, a starci su osuđeni na smrt. (Jurišić, 2002: 387)

Na početku spjeva pisac zaziva Boga da mu pomogne pri sastavljanju ove pjesme, kao što mu je pomogao i pri pisanju *Judite*. Marulić je svjestan da je i pjesnički talent i sama pjesma Božji dar, te je zahvalan Bogu što mu je dao te darove. (Jurišić, 2002: 389) Odmah na početku vidimo da je *Judita* napisana prije *Suzane*, ali u samoj invokaciji nema uzleta kao u *Juditi*. (Tomasović, 1999: 220)

Stvoritelj ki si svih, u tebi postavljam
ufan je riči sih ke peti pripravljam;
zato se ne ustavljam, proseć milost tvoju,
da po njoj upravljam rič i pisan moju,
pročitat u koju vernost budu žene
ke pod mužem stoju, nadasve počtene.
Pomagal si mene udovicu hvalit,

sad ove družbene hvale pomoz' mi dit.
U svem će tebi bit čast svaka, Bože moj,
jer lipo govorit i dobro dar je tvoj. (*Suzana*⁴, 1- 10)

Jedan od najvažnijih elemenata koji pokreće radnju u Marulićevu spjevu i koji dovodi do sretnog rješenja uz vjeru i pouzdanje u Božju dobrotu jest molitva. (Jurišić, 2002: 392) Tri su temeljne molitve u *Suzani*. Najprije kad se osuđena Suzana moli Bogu da pokaže kako je nepravедno osuđena. Zatim kada njezin muž Joakim govori pred sucima i kao da je brani i hrabri iskrenom molitvom. Konačno, kad su je vodili na kamenovanje, cijela njezina obitelj i narod koji je tamo bio isto posežu za molitvom. Suzana je velika vjernica i ne želi pogaziti svoju čast tako da zaziva i moli se Bogu koji je pravedan i koji neće dopustiti da ona bude kažnjena:

Ona ja vapiti: O svemogi Bože!
prid kim se sakriti ništore ne može,
s nebeske ti lože otajstva sva vidiš,
i sudiš, tko može reć da ča ne vidiš?
Svaka ti prividiš, svaka t' su otvorena,
svaka razuvidiš pri ner su stvorena.
Ti znaš potvorena da sam ča u mni ni,
lažno su smišljena svidočtva pram meni.
Pravden si Bože ti, ne htij me ostaviti,
kako tva milost vi, rač' me opraviti;
rači me zbaviti ovoga priroka,
prem da pribaviti životu neć roka:
težina ni toka umora trudnoga,
vaščine jest koka i glasa hudoga. (*Suzana*, 399-412)

Njezin je muž Joakim stao u njezinu obranu pred starješinama ne vjerujući da je Suzana počinila takav grijeh. Obrana mu se sastoji od molitve Bogu:

O Bože pravedni, vidiš da takova

⁴Svi navodi iz *Suzane* donose se prema: Marulić, Marko. 1970. *Judita, Suzana, pjesme*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 4, priredio Ivan Slamnig: Zagreb: Matica hrvatska.

zgodiš se meni, nikomur kakova;
ne bih rekal slova, da bih ne znal viru
ku vazda nosi ova s kom 'vo sad umiru:
toliku nesmiru hoćeš li podnesti,
a ki suz utiru pravih ne unesti
od ruk njih ki svesti smili su krivinu,
ne misleć podnesti tve pravde istinu. (*Suzana*, 449- 456)

Joakim na kraju govori da svu nadu predaje Bogu i njegovom sudu. Može se lako iščitati da upravo tim postupkom Joakim ne vjeruje sudu zemaljskom, nego onom Božjem. Budući da su Joakim i Suzana slovili kao pobožni muž i žena, narod i cijela njihova obitelj ne vjeruje u optužbu. I oni se mole:

Svaki bližnji ter znan blizu nje slideći
gredihi, dvižuć dlan u nebo moleći;
Bogu govoreći: O Bože, dostojaj
smilit se, videći da prava jest ovaj
ka voli život saj ostavit počtena,
ner živit u grih taj da je nepočtena;
vazda ovaj žena mnogu ti čini čast,
ne daj da je ubjena, pomoz'ju tvoja vlast! (*Suzana*, 517- 524)

Nakon čitavog niza dramatičnih i bolnih trenutaka, radost je objava Božje milosti koju je dijete Daniel donijelo među ljude, da progna himbu, požudu, dvoličnost i laž. (Celigoj-Grimani, 2004: 117) Kad Božja milost uđe u Daniela, jasno je da će pravda pobijediti zloću i nepravdu. Pjesnik izražava vjeru naroda da je Bog onaj koji zna djela svih i koji će suditi. Kad je mladi Daniel dokazao da su starci krivo svjedočili, narod je počeo zahvaljivati Bogu. (Jurišić, 2002: 389) Daniel može predstavljati posrednika Božjeg koji je nadahnut da bi pomogao nepravедno optuženoj Suzani. Nakon oslobođenja Joakim je pozvao sve svojoj kući i zahvalio svima koji su pomogli da pravda pobijedi. Pjesnik na kraju poručuje da treba slaviti Boga. Naglašava da treba zahvaliti Bogu što štiti pravedne i kažnjava zle. Pjesnik isto sam zahvaljuje Bogu što mu je dao milost da spjeva ovu pjesmu. Na kraju sam završava molitvom. (Jurišić, 2002: 390,391)

O Bože, taj

prijat tvojih dari pisma se dostojaj,
ki vladaš sve stvari, privedi nas u raj. Amen. (*Suzana*, 778-780)

Na kraju molitve vidimo *Amen* koji je uobičajen na kraju svake molitve u liturgiji. Treba spomenuti i epizodu o lađi na olujnome moru. Bog je smirio vjetar kad je vladala oluja jer mu se narod molio. Dakle, može se reći da onaj tko se Bogu moli, da njemu Bog i pomaže. Odnosno, ovo može djelovati kao plodna molitva. Bog je pomogao narodu na olujnom moru pa bi trebao i Suzani koja mu se uvijek molila i hvalila ga.

Suzana se u najtežim trenucima svjesno opredijelila za dobro i nije htjela sagriješiti. Spremna je izgubiti život, ali neće pristati na grijeh. Ljubila je Boga više nego svoj život. Zato ju je Bog i spasio. Marulić tako potiče čitatelje da i oni ljube Boga i da budu poučeni Suzaninim primjerom. (Jurišić, 2002: 390) Hrvatinić Gabrijel Jurišić na kraju zaključuje: „A molitva - mislena i usmena - pomaže čovjeku da u razmatranju Božje dobrote i milosrđa dođe do čvrstog uvjerenja da ga Bog ne napušta, iako mu se ponekad može učiniti da ga je sasvim napustio. U iskrenoj molitvi, razgovoru s Bogom, ocem i prijateljem - čovjek zna da će Bog riješiti problem, čak i bolje nego bi ga sam svojim razumom i svojom voljom mogao riješiti.” (Jurišić, 2002: 391)

7.2. Odnos prema biblijskom predlošku

Sadržaj biblijskog predloška Marulić je pretvorio u poemu *Suzana*, mali ep ili epilij, u kojemu je osnovna poruka da Gospodin Bog štiti pravedne, uslišuje iskrenu molitvu i kažnjava opake. (Jurišić, 2002: 387) Kao i u usporedbi *Judite* i biblijskog predloška i ovdje će se teorijski oslonac pronaći u analizi Andree Zlatar. Dakle, usporedba će se vršiti pomoću četiri kriterija: kvantitativni omjer predloška i poeme, pripovjedna struktura / kompozicija, ritam i tempo pripovijedanja, postupci transformacije biblijskog predloška. (Zlatar, 2002: 49)

Kvantitativni omjer predloška i epa. Biblijska priča o Suzani ima jedno poglavlje i 64 retka prema 780 stihova koji se nalaze u Marićevom spjevu.

Pripovjedna struktura / kompozicija. Marulić je pratio biblijski predložak u svojem spjevu. *Knjiga o Suzani* u Bibliji vrlo je kratka i podijeljena je na dva dijela. U prvom se dijelu opisuju Suzana i Joakim, a drugi dio naslovljen je *Danielov sud* i započinje Suzaninom molitvom

nakon što je osuđena na smrt. Marulić svoj spjev ne dijeli nego ga piše u jednom dahu. U biblijskom predlošku nedostaje govor Joakima kojim brani Suzanu, a koji je kod Marulića uistinu pjesnički doraden.

Ritam i tempo pripovijedanja. U Marulićevu spjevu ritam i tempo pripovijedanja slijede biblijski predložak, ali razlikuju se po digresijama koje Marulić ubacuje i time usporava radnju. U biblijskom predlošku radnja kraće traje nego kada se čita Marulićeva *Suzana*. Upravo su postupci koje Marulić koristi za usporavanje radnje razlog tomu. Tomasović ističe kako Marulić želi što korektnije prenijeti biblijsku dogodovštinu, ne upuštajući se u epske epizode i digresije. Autor je svjestan da u poetske svrhe ponekad odstupa od biblijske naracije pa napominje čitatelju (Tomasović, 1999: 223): „Daleč sam zaridal, vrime se je vrnut.” (*Suzana*, 287) Također, pripovijedanje se prekida kako bi pjesnik dao i savjete čitateljima (Bratulić, 1989: 133):

A ti ki čteš, ne daj da tobom oblada
volja nika takaj ka panjke naklada,
ter družih rasklada i psuje i hudi,
ništar ne otklada, da komu naudi. (*Suzana*, 663-666)

Postupci transformacije biblijskog predloška. Najprije imamo ono očigledno, a to je postupak versifikacije biblijskog proznog predloška. Slijedi potom i postupak transstilizacije gdje se očituje pjesnikovo poznavanje retoričkih i poetičkih pravila. U spjevu se pojavljuje katalog proroka, kao dio Joakimova govora, koji sam po sebi zaslužuje pozornost kao retorički i pjesnički vrlo uspio dio *Suzane*. (Lučin, 2003: 158)

Trpili su takoj i sveti poroci,
podnoseć smrt i boj, pravdom pašuć boci.
Puka segaj oci rastrše Izajiju,
za tim tekuć roci, pobiše Hjeremiju;
takož Zakariju i mnoge još ine,
i s njimi Uriju. S nepravde svit gine. (*Suzana*, 474- 478)

Prisutan je i katalog vjernih žena. Uzorne su žene navedene imenom, no dvije su označene perifrazom. Prva označena perifrazom jest Rimljanka Porciji, žena Marka Junija Bruta, koja je poslije muževe smrti htjela i sama umrijeti. No kako su je prijatelji strogo nadzirali, nije

našla drugog načina da se usmrti, nego je s ognjišta zgrabila žeravicu i progutala je. Druga označena perifrazom jest žena maloazijskog kralja Orgiagonta koju su zarobili Rimljani, a obljubio ju je neki centurion. Nakon što je oslobođena, razotkrila je nasilnika svome suprugu te ga je on ubio. (Lučin, 2003: 159)

Ni kano ostati, kad muža izgubi,
Ne hti, da skončati s žeravom u zubi;
Ni kano zgubi i čini zaklati
Ki ju silom ljubi, vernost hteć skazati. (*Suzana*, 693-696)

U biblijskom predlošku nije navedeno tko dolazi po Suzanu dok je Marulić u svome djelu napisao da su došli vladika Kalista i njezin sin. Misli se da je ta Kalista iz Ovidijevih *Metamorfoza*. Lijepu Kalistu obljubio je Jupiter protiv njezine volje i ona je rodila sina Arkada. Čuvši to, njena prijateljica, božica Dijana, otjera je iz svog djevičanskog društva, a Jupiterova supruga Junona osvetila se tako što ju je pretvorila u medvjedicu. Inicijalna situacija u biblijskoj i mitskoj priči posve je jednaka: lijepa djevojka odmara sama u gaju, pohotni moćni-k/-ci žele je iskoristiti. Suzana se obrani, a Kalista postaje žrtvom. (Lučin, 2003: 160)

Biblijski predložak samo kaže da se Joakim oženio Suzanom koja je bila lijepa, a Marulić to proširuje prema petrarkističkoj stilizaciji žene. Suzana se u tom pjesničkom opisu preobrazila u Danteovu Beatrice ili Petrarkinu Lauru. Navedeni ulomak mogao bi autonomno pristajati u kanconijer Nikše Ranjine. Metaforika, frazeologija i opisni leksik prikazuju Suzanu kao donnu, gospoju ili vilu. S jednakim žarom Marulić apostrofira i njezine duhovne konotacije koje se izdižu iznad tjelesnosti. (Tomasović, 1999: 221)

Da veće kriposti izvrsno cvatihu
umi ter mudrosti kih ime ne umihu:
u družbu živihu lipost i počten glas,
složili se bihu kakono s tistom kvas. (*Suzana*, 45-48)

Ono što se posebno ističe u Suzani jesu Marulićevi opisi Joakimova vrta. U biblijskom predlošku stoji ovako:

Jojakim bijaše vrlo bogat: uz kuću imaše vrt. (Dn, 13, 4)

Tu jednu rečenicu Marulić je proširio na šezdesetak stihova u kojima se pokazao pjesnikov artizam ispunjen paletom boja i oblika, ljepotom jezika, zvučnim rimama. Lijepom riječju kao lijepom slikom želi uzvisiti radost harmoničnoga i djelatnog života. Opis vrta predstavlja raj na Zemlji koji će čovjek iskusiti ako bude vođen čistim pobudama, racionalnim odlukama i opredjeljenjem prema osobnoj odgovornosti za opće dobro. (Celigoj-Grimani, 2004: 116) Slijedi dio opisa vrta:

Okolo stolice kamene stojahu,
nad njimi lozice sincu jim činjahu;
kon njih se vojahu stabla perivoja,
ka se zelenjahu, ne biše jim broja.
A svaka njih hvoja puna voća biše,
šušnjaše jim foja kad vitar hlopiše;
totu bo rastiše svake vrsti drevje,
pod kimi sin biše, dubi, hrasti, jel'je;
ceprisi ter borje, ter vrbe zelene,
zeleno javorje, zgor loze vodene,
jabuke rumene i tkunje žutice,
a kon njih sajene mendule sladčice; (*Suzana*, 85-96)

Treba napomenuti još jednu razliku između biblijskog predloška i književnog djela. U *Bibliji* se navodi kako je Suzana na sud došla sa svojim roditeljima, obitelji i djecom, a Marulić daje podatak da nisu imali djece, točnije „ki ne imijuć ploda.” (*Suzana*, 22)

Ova poema pisana je na hrvatskom jeziku i iako je možda manje ambiciozna nego *Judita*, Marulić ipak unosi niz karakterističnih amplifikacija u biblijsku parafrazu i lirski ugodna mjesta. (Tomasović, 1999: 224) Za razliku od *Judite* u kojoj gotovo da nema riječi koja je vezana uz govor ulice, u *Suzani* je prisutan znatan broj romanizama i dalmatinizama čime je Marulić uveo svakodnevni govor u književnosti. (Bratulić, 1989: 127) To se može povezati s činjenicom da je *Suzana* prikazana više kao svjetovna žena za razliku od *Judite* koja ne ostavlja takav dojam.

7.3. Poruka

Možda nije toliko ambiciozno napisana i pjesnički razrađena kao *Judita*, ali *Suzana* nosi i određenu poruku. Puno je različitih situacija na koje treba pripaziti u ovom djelu. Najprije treba razmisliti o bračnoj vjernosti. Suzana nipošto ne želi prevariti svoga muža i osuđuje preljub. Vjerna je svome mužu i radije će poći u smrt nego prevariti svoga muža i sagriješiti Bogu. Joakim joj vjeruje i brani je. U braku nikada nisu imali problema i živjeli su skladno stoga Joakim hrabri svoju ženu i moli Boga da je spasi. Starci koji krivo svjedoče protiv Suzane, kažnjeni su jer Bog nikome ne ostaje dužan. Njihovo pretvaranje Bog je kaznio smrću.

Cijeli spjev govori o tome da kada se čovjek nađe u silnim teškoćama i nerješivim problemima, Bog na njega misli, Bog ga ljubi i sprema mu olakšanje i oslobođenje. Sve to čovjek može zadobiti iskrenom i ustrajnom molitvom. Marulić je u svom spjevu pokazao ne samo da su Suzana i njezin muž Joakim bili uzorno odgojeni i savršeno vršili Mojsijev zakon, nego su svojim životom hvalili Boga, a u najtežoj životnoj kušnji, utekli su se Bogu iskrenom i usrdnom molitvom. Molitva je uslišana i pravda je pobijedila. To su razlozi zbog kojih je Marulić poslije *Judite*, a prije *Davidijade*, htio svojim sugrađanima i suvremenicima na materinskom jeziku prenijeti vrlo važnu Božju poruku. (Jurišić, 2002: 388)

8. Zaključak

U analiziranim Marulićevim djelima pisanim hrvatskim jezikom (*Judita*, *Molitva suprotiva Turkom*, *Tužen'je grada Hjerolimima*, *Suzana*) autor koristi i molitvu kao nedominantan književni žanr kojim ostvaruje važne poruke unutar svakog pojedinačnog djela. Uočljivo je da će svaka molitva koja dođe iz čista i pobožna srca, biti i uslišana.

To najprije vidimo u *Juditi* u kojoj istoimenu junakinju Bog pomaže i nadahnjuje svojom milošću da izvrši veliki čin, ubojstvo Holoferna. Molitva se u *Juditi* pojavljuje u dva oblika: tekstualno potvrđena i tekstualno nepotvrđena molitva. Najvažnija među tekstualno potvrđenim molitvama jest molitva kada se Judita obraća Bogu prije ubojstva Holoferna. Njezin bi čin bez Božje pomoći bio grijeh, ali ovako predstavlja potvrdu slave svemogućeg Boga. U zadnjem je pjevanju predstavljena i molitva zahvalnica koja slavi Boga koji je preko jedne svete udovice spasio svoj narod. Tekstualno nepotvrđene molitve mogu se razumjeti kao plodna i neplodna molitva. Plodna je molitva ona koja je bila uslišana u prošlosti te se stoga njezina uslišanost očekuje i u sadašnjosti. Eliakim tješi građane Betulije i govori kako je Mojsije molitvom pobijedio Amaleka. Neplodna molitva nije bila ostvarena ni u prošlosti pa tako neće ni u sadašnjosti, ako joj temelj nije iskrena vjera. Judita prekora građane što daju Bogu rok da se očituje. Marulić razloge neuslišanja molitve pronalazi u grijesima molitelja.

Ep *Judita* se vjerno drži biblijskoga predloška, ali prisutne su i različite amplifikacije kojima Marulić proširuje djelo što je određeno potrebama žanra. Posebno su značajne razvedene usporedbe koje služe vizualnom prikazivanju psihološkog stanja likova i pjesnički katalog, odnosno nabranje lica iz *Biblije*, mitologije i povijesti. Posebno je razveden Marulićev opis Juditinog ukrašavanja. Pjesnik često ističe i svoj sud što se najbolje vidi na kraju djela kada ističe da su uspomenu Judite i Juditine slave Židovi prekinuli ubivši Mesiju. Opsjedanje Betulije lako se može poistovjetiti s napadima Turaka, ali treba naglasiti da ep ne sadrži eksplicitne smjernice u tekstu koje bi to podržavale. Juditu bi trebalo gledati kao model čije će osobine nasljedovati kršćani svih vremena. Marulić je inače govorio otvoreno protiv Turaka, dok u *Juditi* o tome nema ni riječi spomena.

Turska tematika prisutna je u Marulićevim rodoljubnim pjesmama *Molitva suprotiva Turkom* i *Tužen'je grada Hjerolimima*. Marulić je pišući ta djela na svoj način sudjelovao u borbi protiv Turaka. Njegova *Molitva* postala je dio korpusa književnih djela u kojima se pisalo protiv Turaka, a naziva se *antiturska*. Molitelj se u ovoj molitvi predstavlja kao singularno ja i prelazi u pluralno mi. Obraćanje Bogu jest posredno i neposredno. Neposredno se apostrofira Bog, a posredno Gospa. Pjesnik moli Boga da se smili svome puku kao što je to činio i prije navodeći

niz kataloga, od lokalnih do klasičnih biblijskih. Molitveni sadržaj neuobičajen je jer se moli protiv Turaka, a ne za njih, što postaje obrazac molitve koji se koristi isključivo u antiturskom korpusu. *Tužen'je grada Hjerolimima* ističe Marulićevu ideju o jedinstvu Europe. Moli papu da okupi sve vladare i da započnu rat protiv Turaka. Grad želi ispričati svoje nevolje, on je molitelj koji apostrofira Boga. Molitvena poruka koju grad želi prenijeti Bogu glasi - okupiti sve svjetovne vladare i pomoći narodima koji pate pod Turcima. Marulić pjesničkim katalogom nabraja europske vladare. Papa i kršćanska vjera trebali bi biti njihove vodilje. Marulić zato ističe gnjevnu opomenu papi da će on postati turski rob, a Petrov hram štala za konje. U tome vidimo da ovo nije obična naricaljka, nego i pjesma koja nosi poruku.

Epilij *Suzana* ne potvrđuje epsku širinu kao *Judita*, ali ipak ne iznevjerava pjesnička mjerila jer je u nju Marulić unio dosta lirske suosjećajnosti. Jedan je od najvažnijih elemenata koji pokreće radnju i dovodi do sretnog završetka, a to je molitva. Pobožna žena Suzana nepravedno je osuđena i svojom čistom i poniznom molitvom moli Boga da je ne ostavi u teškom trenutku. Osim nje moli se i njezin suprug koji svu svoju nadu predaje Bogu i njegovom sudu. Bog uslišava njihove molitve i progovara kroz dijete Daniela, Božjeg posrednika, koji pomaže i oslobađa Suzanu. Marulić prati biblijski predložak, ali ga proširuje, ponajprije opisima Joakimova vrta i Suzanine ljepote. Prisutan je i katalog vjernih žena kojima se naglašava i Suzanina vjernost. Konačno, osnovna poruka spjeva govori da samo iskrena molitva pomaže čovjeku kad se nađe u silnim teškoćama.

U analiziranim se djelima različitih žanrovskih određenja (ep, rodoljubna pjesma, epilij) kao zajednički sekundarni žanr pojavljuje molitva. Svaka molitva koja je izravno izrečena u tekstu ima svog molitelja, onoga kome se moli (Bog) i molitvenu poruku. Molitva će biti uslišana ako je molitelj izgovara iz čista i ponizna srca i ako je vjeran Bogu. Zajednička se odrednica može prepoznati i u plodnoj molitvi koja je uslišana u prošlosti pa se isto očekuje i u sadašnjosti. Na primjer, u *Juditi* se govori kako je Bog pomogao Mojsiju, u *Molitvi suprotiva Turkom* navode se katalozi Božje pomoći u prošlosti, a u *Suzani* imamo kratku epizodu o lađi na olujnome moru kada je Bog smirio nevrijeme i pomogao narodu. U *Tužen'ju* možemo neizravno pročitati zašto bi Bog trebao pomoći čovjeku u sadašnjosti. U *Hjerolimima* je rođen naš Spasitelj i to je sveto mjesto koje je Bog uvijek čuvao. Marulić djela obogaćuje pjesničkim katalogima koje pronalazimo u sva četiri teksta kao i invokacijom Boga na početku. U rodoljubnim pjesmama navodi slična turska zlodjela, dok u parafrazama biblijskih pripovijesti renesansno opisuje ljepotu Suzane i Judite. Ono što prevladava u svim djelima jest vjera u Boga i njegovu pomoć što je Marulić kao veliki kršćanin uvijek naglašava.

9. Izvori i literatura

9.1. Izvori

1. *Biblija: Stari i Novi zavjet*. 1976. Priredili Jerko Fućak i Josip Tabak. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
2. Marulić, Marko. 1970. *Judita, Suzana, pjesme*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 4, priredio Ivan Slamnig: Zagreb: Matica hrvatska.

9.2. Literatura

1. Anić, Vladimir, 1998. *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi Liber.
2. Bogišić, Rafo. 1989. *Marko Marulić na početku*. Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu. 1/15, Split, str. 5-16.
3. Bratulić, Josip. 1989. *Književno-jezična baština u Susani Marka Marulića*. Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu. 1/15, Split, str. 124-136.
4. Celigoj-Grimani, Smilja. 2004. *Marulićeva Susana: Marulićeva kršćansko-humanistička vizija međuljudskih odnosa u procesu nastajanja hrvatskog građanstva*. Međunarodni znanstveni skup Marko Marulić - latinski i hrvatski pisac : u povodu 460. obljetnice smrti Marka Marulića 1524-1984. Split: Književni krug: Marulianum, str. 109-120.
5. Fališevac, Dunja. 1995. *Figura u epu*. U: *Tropi i figure*. Priredile: Živa Benčić, Dunja Fališevac. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, str. 399-425.
6. Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb-Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske.
7. Franičević, Marin. 1983. *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Gligo, Vedran. 1983. *Marko Marulić Splitski pismo papi Hadrijanu VI o nevoljama koje nahrupljuju i poticaj za opće jedinstvo i mir svih kršćana*. U: *Govori protiv Turaka*. Split: Logos, str. 139-162.
9. Jelčić, Dubravko. 1997. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
10. Jozić, Branko. 2002. *Marulićeva Judita kao miles Christi*. Colloquia Maruliana. 11/11, str. 187-204.
11. Jurišić, Hrvatin Gabrijel. 2002. *Molitva u Marulićevoj Susani*. Colloquia Maruliana. 11/11, str. 387-392.
12. *Katekizam Katoličke Crkve*. 1994. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija.

13. Kombol, Mihovil; Prosperov Novak, Slobodan. 1992. *Hrvatska književnost do Narodnog preporoda*. Zagreb: Školska knjiga.
14. Lőkös, István. 2001. *Funkcija molitava u strukturi Marulićeve **Judite***. Colloquia Maruliana. 10/10, str. 337-346.
15. Lőkös, István. 2004. *Intertekstualnost u Marulićevoj **Juditi***. Colloquia Maruliana. 13/13, str. 57-66.
16. Lőkös, István. 2008. *Još jednom o alegorijskom tumačenju **Judite***. Colloquia Maruliana. 17/17, str. 189-198.
17. Lučin, Bratislav. 1996. *O marginalnim bilješkama u **Juditi***. Colloquia Maruliana. 5/5, str. 31-56.
18. Lučin, Bratislav. 2003. *Prinosi tekstu i tumačenju Marulićeve **Suzane***. Colloquia Maruliana. 12/12, str. 145-162.
19. Prosperov Novak, Slobodan. 2003. *Povijest hrvatske književnosti: Od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.
20. Paljetak, Luko. 2002. *Molitva suprotiva **Turkom** u kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega*. Colloquia Maruliana. 11/11, str. 333-362.
21. Parlov, Mladen. 2009. *Jedinstvo Europe i Marko Marulić*. Colloquia Maruliana. 18/18, str. 289-300.
22. Parlov, Mladen. 2008. *Marulić: molitelj i učitelj molitve*. Colloquia Maruliana. 17/17, str. 199-219.
23. Pšihistal, Ružica. 2002. *Treba li Marulićeva **Judita** alegorijsko tumačenje?* Colloquia Maruliana. 11/11, str. 153-184.
24. Skok, Petar. 1950. *O stilu Marulićeve **Judite***. Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića : 1450-1950. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 167-241.
25. Šundalić, Zlata. 2002. *Sekundarni žanr(ovi) u Marulićevoj **Juditi***. Colloquia Maruliana. 11/11, str. 57-82.
26. Šundalić, Zlata - Pepić, Ivana. 2011. *Jedna tema, jedan žanr i dvije književnosti*. Između dviju domovina: Zbornik Milorada Nikčevića. Osijek: Grafika, str. 431-452.
27. Tomasović, Mirko. 1994. ***Judita** Marka Marulića*. U: Mirko Tomasović: *Judita* Marka Marulića, Darko Novaković: *Latinsko pjesništvo hrvatskog humanizma*. Zagreb: Školska knjiga, str. 7-51.
28. Tomasović, Mirko. 1999. *Marko Marulić Marul*. Zagreb: Erasmus naklada : Filozofski fakultet, Zavod za znanost o književnosti; Split: Književni krug, 325 str.

29. Vodnik, Branko. 1913. *Povijest hrvatske književnosti: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
30. Zlatar, Andrea. 2002. *Transformacija biblijskog predloška u Marulićevoj **Juditi***. *Colloquia Maruliana*. 11/11, str. 47-55.

10. Životopis

Rođena sam 12. veljače 1992. godine u Slavonskom Brodu. Završila sam OŠ "Dr. Stjepan Ilijašević" u Oriovcu. 2006. godine upisala sam Klasičnu gimnaziju fra Marijana Lanosovića u Slavonskom Brodu. Uz ostale predmete ondje sam učila i pet jezika: engleski, njemački, španjolski, latinski i grčki jezik. Maturirala sam 2010. godine s odličnim uspjehom. Iste godine upisala sam Preddiplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Hrvatskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Osijeku. 2013. godine završila sam Preddiplomski studij i stekla naziv prvostupnice engleskog jezika i književnosti i hrvatskog jezika i književnosti. Tema je mog završnog rada glasila "O Vetranovićevu Pelegrinu". Nakon toga sam upisala Diplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Hrvatskog jezika i književnosti na kojemu sam položila sve ispite. Tema mog diplomskog rada iz područja stare hrvatske književnosti glasi "Molitva u djelu Marka Marulića".